

KÖZLEMÉNYEK

CSETRI ELEK

„KATONÁNAK TÖTT AZ ÁTOK”

Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején

(1792-1815)

A korabeli Erdélyben a katonáskodás a Habsburg Birodalom államrendjének, a provincia sajátos helyzetének és berendezkedésének megfelelően alakult. A bécsi abszolutizmus rendszerében a XVIII. századtól fokozottan az állandó hadseregre, az annak keretében szervezett seregrek tevényt a hangsúly. Ennek megfelelően a Birodalomba újonnan beillesztett Erdélyben is megszűnt az egykori önálló fejedelemség hadrendje és lényegében egészen más katonai szervezet alakult ki. A régi hadszervezetből csak a nemesi felkelés maradt meg, az is csak alkalmi feladatok teljesítésére. A székelyek megőrizték ugyan szabadságukat, de 1762-től nagyrésztüket két gyalog határőr ezredbe sorolták be, amihez még egy huszárezred is járult. A határőrség keretébe tartozott két erdélyi román gyalogezred is, a Bánságban pedig egy román-illir határőr ezred.

*

1. *A Habsburg Birodalom és Erdély hadszervezete.* A Habsburg Birodalom hadseregének a magvát és főerejét a növekvő számú seregrek alkották, melyeknek egységei Erdélyben is megtelepültek. A vízi erőkről nem beszélve, csak a szárazföldiekéről, 1793-ban a Birodalomnak 76 gyalogezred és 3 helyőrségi gyalogzászlóalj volt s ez a szám 1815-re 80 gyalogezredre emelkedett (benne 46 az örökös tartományokból, 15 magyar, 2 helyőrségi és 17 határőrezred, amihez hozzájött egy tiroli vadászcsapat és 9 vadász zászlóalj). A lovasság 35 lovas ezredből állott, amihez 8 magyar és egy erdélyi huszárezred tartozott. 1805-ben Magyarország területén négy új gyalogezredet és két huszárezredet szerveztek (így a magyar huszárezredek száma 10-re emelkedett). A szárazföldi erők gyalogságból, lovasságból, tüzérségből, műszakiakból és szekereszetből állottak össze. Létszám tekintetében a k. k. haderő 1792-ben mintegy 300 000 embert számlált, 1815 júniusában pedig meghaladta az 561 000 főt, amihez hozzá kell adnunk mintegy 56 000 szekereszt (a trénozlop, a hadtáp tartozott ide). A tüzérség egységei a gyalogzászlóaljokhoz voltak beosztva, a műszakiak és szekereszet szintűgy.¹

Az Erdélyben állomásozó osztrák hadseregnek két része volt: a seregrek (militia campestris, Linien-Regimente) és a határorkatonaság (militia limitanaea, Gränz-Regimente).

¹ Magyarország hadtörténete.(Szerk.: *Borus József*) Budapest,1985. I. k., 428. o.; *Gömöri Gusztáv*: Ausztria hadereje az 1792-től 1866-ig folytatott háborúkban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1893. 294-311. o.

Az emberállományukat Erdélyből ellátó seregek: a kolozsvári 51. (Splényi) és a nagyszebeni 31. (Benyovszky) gyalogezred. Brassóban állomásozott a 2. (1761-1806 között Ferdinánd főherceg, 1806-1814 között Hiller, 1814-1825 között I. Sándor cár) gyalogezred; a lovassági egységek közül pedig a marosvásárhelyi 62. (József főherceg) huszárezred ismeretes még. Az erdélyi katonaság másik összetevőjét a határőrség alkotta. Mégpedig két székely gyalogezred (benn az 1. sz. csíkszeredai határőr ezred, mely birodalmi besorolásban 1769-1798 között a 73-as számot viselte, aztán a 14-es számot) és a 2. sz. kézdivásárhelyi határőr ezred (mely birodalmi besorolásban 1769-1798 között a 74-es számot viselte, aztán a 15-ös számot). A „szélső” erökhöz tartozott két román határőr ezred (az 1. számú orlái (75. birodalmi) és 2. naszói (76. birodalmi) gyalogezred. Szerveztek egy székely határőrséghez tartozó huszárezredet is Sepsiszentgyörgy székhellyel (birodalmi besorolásban 1798-ig a 11-es, azután a 44-es számot kapta). A közigazgatásilag akkor nem Erdélyhez tartozó egységek közül tájainkról itt említjük meg az aradi 33. (Sztáray, majd Colloredo-Mansfeld) és 61. (Saint-Julien), valamint a nagyváradi 37. sz. (De Vins) gyalogezredet, valamint a Szatmáron állomásozó 6. (Blankenstein) huszárezredet. Temesvár erődítményeiben is jelentős erök voltak garnizonban. Említendő még a Bánságban felállított vegyes román-illír (1798-tól 13. sz.) határőrezred (székhelye Karánsebes). Ekkoriban a gyalogezredek létszáma megközelítette a 3000 főt (mozgósított létszáma a 3500 főt), a huszárezredké pedig 1200-1500 ember között mozgott.²

Az újoncnak, a tyrónak időszakunkban háborús körülmények között kellett seregekbe bevonulnia, amikor a harcmezőre meneteltek az egységek és a csatatéren a katonának naponta a halállal kellett komáznia. Ne felejtjük el, hogy az 1792-1815 közötti időszakban a Habsburg Birodalom hadereje szinte állandó háborús konfliktusokban örlődött és nagy vereségeket szenvedett. Noha a Birodalom haderejének létszámára és az elszenvedett veszteségekre nehéz pontos adatokat nyújtani, egyes becslések rendelkezésünkre állanak. Az 1796-1797-ben zajló háború első 8-10 hónapjának hadműveletei során például az osztrák hadsereg létszáma mintegy 100 000 emberrel fogyott. Noha az 1805. évi háborúban is jelentős veszteségek érték, az annak befejezését jelentő pozsonyi béke (1805. december 26.) után a Birodalom még mindig 400 000 embert tudott fegyverbe állítani. De az 1809-es esztendőben háborús veszteségei olyan súlyosak voltak, hogy Aspern és Esslingen mellett csak 105 368 embert volt képes szembeállítani Napóleon százötvezres hadseregével (a hadjárat folyamán az osztrák hadsereg harcoló állománya közel 60 000 fővel csökkent). A napóleoni háborúk végső, döntő szakaszában a császári hadsereg létszáma 106 000 emberrel növekedett, míg a háborúk utolsó esztendejében már az 561 000-es létszámot is elérte. A háborús időszakban nem csak a jelentős veszteségeket kellett pótolni, hanem a növekvő létszámról is gondoskodni szükségeltett. Mindez folytonos újoncozással, toborzással és jelentős anyagi áldozatokkal járt s ezt nyilvánvalóan a Habsburg Birodalom összes tartományai erősen megérezték.³

A határőr kerületekben a katonállomány hivatalosan összeírt férfiakból került ki, akik 16-60 év között automatikusan fegyverviselésre voltak kötelezve. Összeírás alapján keltek fel az alkalmoszerűen, szorult helyzetben összehívott nemesi inszurrekció egységei. Az

² *Barcsay-Amant Zoltán*: A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében. 1793. Budapest, 1934. 6-13. o.

³ *Gömöri*: i. m. 395-407. o.

aláb-biakban a határőrökkel és inszurgensekkel nem foglalkozunk, legfeljebb utalunk rájuk, hiszen a serezek kiegészítésére történő újoncozás, a tyrózás és a kapcsolatos jelenségek vizsgálata a célunk. Az a világ, amelyet az ifjúnak a békés családi otthonból, a civil életből kellett megtennie az osztrák hadsereg szigorúan fegyelmezett egységeihez. Azon az úton kell követnünk az újoncot, amelyet az „El kell menni katonának”, a „Katonának tött az átok” és számos más népdal szellemi világa őriz számunkra napjainkig.

*

2. *A katonaillesítés.* Az újoncozás, a katonaillesítés, a véradó a háborús időszak egyik legnagyobb terhe volt Erdély nem-nemes népességének, főleg a jobbágyoknak és szelléreknek, a falusi népességnek. Az erdélyi katonaillesítés a tárgya tanulmányunknak a francia és napóleoni háborúk korában. A megjelent szakmunkákon kívül felhasználtuk az erdélyi központi hatóságok (Erdélyi Kancellária, Erdélyi Gubernium, Commissariatus Provincialis), valamint egyes közigazgatási egységek (Torda, Felső-Fehér, Aranyosszék, Udvarhelyszék, Kolozsvár, valamint a magyarországi vármegyék közül Bihar és Szatmár) levéltári anyagát is. Különösen az Erdélyi Gubernium általános és elnöki anyagában mérhetetlen bőségben áll rendelkezésre kérdésünkre vonatkozó levéltári adat.

A verbunk. Az Erdélyi Nagyfejedelemség területén évente váltakozó számú újoncot vonultattak be a serezek kiegészítésére. Az újoncozásnak két fázisa volt: az önkéntesek toborzása (verbunk) és a katonafogás (tyrózás). Először Erdélyben is a verbunkolással próbálkozott a nagyszabású Generalcommando, ahova az Erdélyben állomásozó katonai egységek tartoztak. A verbunk lefolyásáról és módszereiről szemléletes képet fest könyvében Szücs Sándor. A toborzók során egy-egy katonai egység, vagy még inkább néhány ember (altiszt, esetleg tiszt vezetésével) kiszállt a megjelölt helységekre verbunkot állítani. Tarsolyukban ott lapult a toborzás költségeire felelős hatóságoktól kapott pénz. A toborzókat rendszerint a nyalka, mulató, táncra termett katonák, főképp huszárok közül választották ki, a falusbíró gondja volt, hogy legyen étel és bor, kéznél legyen a muzsikus. Aztán összegyűlt az ifjúság és megkezdődött a szemfényvesztő dárídó. „A helységháza előtt, a templomnál vagy a piactéren leszúrt zászló és kard körül mulatáshoz fogtak a toborzók: ömlött a nóta, pengett a sarkantyú, folyt a bor és messze szállt a pattogó, táncot járó verbunkok szilaj kurjongatása. Köréjük gyűlt a falu bámész népe, közte az ifjúság, amelyet a mesterséges látványosság megigézni volt hivatott. A toborzók kezdték a katonai élet gondtalanságát és gyönyörét dicsérő dalokat, maguk közé invitálták a rátermettebb legényeket, kínálgatták borukat, ivás-ölekezés közt dicsérték a mulatáshoz kedvet kapó legényt meg a huszármundért - »az Isten is épp neked szánta, ecsém« - és hitegették, hogy katonáéknál mindig gyöngyélet a felcsapó sora.»⁴

A falusi legények között mindig akadt, aki parolát adott annak jeléül, hogy fölcsap katonának. „Az egyik csak a bor hevületében a délceg öltözettől megbűvölve vagy hőkődésből szánta e lépésre magát - folytatja Szücs - ,a másikat a messzi tájak csalogatták; a harmadikat viszonzatlan, vagy elérhetetlen szerelem hajtott az újoncok közé. Volt, aki

⁴ Szücs Sándor: Szól a duda, verbuválnak. Budapest, 1962. 7. o.

beleúnt, hogy újra meg újra robotra parancsolja a földesúr, vagy amiatt búsult neki, hogy nem veszi emberszámba a gazdája. Akadt, aki a vándor mesterlegény bizonytalan jövőjét cserélte fel a biztosabbnak vélt közlegénysorral; de olyan is, aki a gazságaival megérdemelt börtön helyett választotta a császár kenyerét.”⁵ Visszaút pedig ritkán volt: a toborzók a nótákkal együtt kötelet-bilincset is hordoztak magukkal. Ha a mámor múltával a legény a keserű valóságra ébredt, ritkán volt visszaút. Volt ugyan eset, hogy nagy pénzért szabadon bocsátották a katonának állott legényt, egyébként azonban „kérlelhetetlenül elnyelte a sorozóhelyre vezető út pora.”⁶

Érdekes módon a napóleoni háborúk kezdetén egyes megyék részéről a tyrózás helyett más katonai lépések gondolata is felmerült. 1804-ben a Gubernium körrendeletben közölte az alantas törvényhatóságokkal, hogy azok a iurisdictionok, amelyek az 1800-ban parancsolt katonaság „felállítását megakadályoztatni és az helyett inkább egész országtól való közönséges felülést, generalis insurgentiót rendeltetni sürgetni merésszettek”, elmarasztalandók; ez a lépés nem egyezett a bécsi elképzelésekkel. A rendelet további sorai ugyanis a hasonló katonaság javasloi ellen kimondja, hogy az illetők „ezen cselekedetekért Királyi Főigazgató Tanács által az Őfelsége az iránt való kedvetlenségének kinyilatkoztatása mellett keményen megdorgáltassanak.”⁷ Lényegében az egyes vármegyék részéről az insurrekció megindítása, a nemesség fegyverbe állítása volt a javaslat kezdeményezőinek a célja, indítókai pedig minden valószínűség szerint a parasztmozgalmaktól való félelem, a jobbágyok birtokosok elleni fellépésének rémképe lehetett.

A francia háborúk kezdetén még eredményesebb volt az önkéntes toborzás módszere, de ahogy múltak az évek és a harctereken pusztultak a katonák, érkeztek a sebesültek, a csonka-bonka invalidusok, egyre kevesebb ifjú szemét tévesztette meg a császári hadsereg csillogóan biztató egyenruhája. 1796. október 2-án azt jelentette Kandó Kálmán udvarhelyi főkirálybíró, hogy „a huszár verbunk nállunk divattyába vala a tyrok statutiója alatt is” s hogy a 22 tyro mellett „a huszárok verbunkja is, eddig elé 54 ifjainkat bé verbuválta.”⁸ A következő évben, 1797. június 14-én azonban Haller Gábor, Küküllő vármegyei főispán már azt rapportálja a gubernátornak, hogy megyéjében senki sem akadt, aki a katonaságra „önként való kiállításra magát ajánlotta volna.”⁹ A verbuváltak számának csökkenő folyamata az utolsó háborús esztendeig, 1815-ig változatlanul tartott. Ebbe a jelenségbe az is belefért, hogy a nép néha egyenesen a verbunkosok ellen fordult. Hasonló eset történt 1809-ben Aranyosgerenden, ahol „a közelebbi sokadalom alkalmatosságával egy odaváló udvari tiszt, Bod Mihály ingerléséből a parasztok a verbungot megtámadták, aztat keményen megverték.”¹⁰

⁵ Szücs Sándor: i. m. 8. O.

⁶ Uo.

⁷ Állami Levéltár, Kolozsvár. Torda vm. Lvt. 478/1804.

⁸ Magyar Országos Levéltár, Erdélyi Gubernium Levéltára, Praesidialia (ezután: Erd. Gub. Praes.) 439/1796.

⁹ Erd. Gub. Praes. 300/1797.

¹⁰ Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára (A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár megőrzésében). Nyomatott Oklevelek Gyűjteménye (ezután: Ny. Okl. Gy.) 732/1809. Erdélyi Gubernium, Kolozsvár 1809. augusztus 14. 62 228. sz. rendelete.

A katonafogás. Az önkéntesség elvét az újonccállomány kiállításában felváltotta tehát az erőszak eszköze, a tyrózás, a katonafogás. Későbbi forrás ugyan, de az erőszakos, „kötéllel” történt katonaszedést jól érzékelteti egy leírás. Eszerint, miután a tyróknak „megkivántató száma előbb törvényhatóságokra, azután egyes helységekre osztatott fel, és azon fiatalság, mely befogandó vala, minden szoros zsinormérték nélkül, gyakran csak tetszés szerint önkényileg határozatott meg, az egész országban a helységek előljáróinak, egyelőre avégett kítűzött vésteljes éjszakán, a kijelölt áldozatok házait alattomban kellett megrohanni, őket elcsipni, családaitól erőhatalommal elszakasztani és elhurcolni; minthogy pedig bizonytalan volt, hogy ki és hányan fognak bevétetni ? mindég legalább még egyszer, sőt kétszerannyi ifjúságot is kellett befogni, mint amennyi kivántatott volna. Ekkor a befogottak számbavétettek, mint rabszolgák hátrakötözött kezekkel a vizsgálat helyére kísértettek, és ha alkalmasoknak találtatni elég szerencsétlenek voltak, egész életükre katonáknak kárhoztattak.”¹¹ Erről a szomorú aktusról maradt meg a nép emlékezetében a „katonafogás” fogalma, erről az embertelen módról szól a népdal, hogy:

„Már minálunk verbuválnak kötéllel,
Mégfogják a szegény legényt erővel...”

A kérdés most már az, hogy milyen mértékben érintette Erdélyt az újoncozás ? Kíséreljük meg tehát rekonstruálni a tyrózás folyamatát az 1792-1815 közötti időszakban.

1792-ban, mikor a koalíció részeseként Ausztria megkezdte első háborúját Franciaország ellen, Erdélyben 1502 újonc vonult be.¹² 1793-ban már 1800 tyro kiállítását rendelték el.¹³ Nyilván az 1796-1797. évi háború, az itáliai és németalföldi hadműveletek nagy veszteségei pótlására a kiállítandó újonccállomány Erdélyre kirótt része 1797-ben megnégyszereződött és 7000-re emelkedett.¹⁴ 1799-ben a tyrók számát Erdélyre nézve 5164-ben állapították meg.¹⁵ 1800-ban a szinte állandósuló háború viszonyai között a létszám csak valamivel emelkedett. Az először kiszabott 3728-hoz még 2000-et csatoltak, így összesen 5728 újoncnak kellett bevonulnia¹⁶, más adatok szerint számuk 4826 volt.¹⁷ A következő, 1801-es esztendő újabb sorozása alkalmából összesen 3722 tyrót kellett a seregreküldésbe küldeni (ebből 2722-t a gyalogrezdekbe, 1000-et pedig a lovassághoz).¹⁸ Az 1802. esztendőben mindössze 1661 gyalogos és 500 huszár újonc kiállítására vonatkozó adatokról van tudomásunk.¹⁹

¹¹ *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi parasztság története. 1700-1849. Budapest, 1956. 118. o.

¹² *Istoria României*. Bucuresti, 1964. III. k., 809. o. Megjegyzendő, hogy az 1792. évi országgyűlés jegyzőkönyvében 502 megszavazott tyróról olvashatunk. V. ö.: Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1792-dik esztendőben. Kolosvárra hirdetett gyűléseik jegyzőkönyve. Kolosvár, é. n. 570. o. Eszerint a magyar vármegyék és vidékek 271, a székely székek 44, a szász székek 167, a városok pedig 20 újoncot szolgáltattak. Kolozsvár városa például mindössze 4 tyrót adott.

¹³ Magyar Országos Levéltár (OL) B6 Erdélyi Kancellária Levéltára. Acta praesidialia Telekiana. (ezután: Erd. Kanc. Eln.). Fasc. E2.

¹⁴ Először a megállapított újonclétszám csak 3000 volt, de ehhez később újabb 4000-et kért a bécsi Haditanács. Erd. Gub. Praes. 72/1797.

¹⁵ Erd. Gub. Praes. 224/1799.

¹⁶ Uo. 329., 470/1800.

¹⁷ Erd. Gub. Praes. 470/1800.

¹⁸ Uo. 19/1801.; másutt 4000 rekruta kiállításáról olvashatunk, amiből 1000 lovas és 3000 gyalogos (Uo. 35/1801.)

¹⁹ Erd. Kanc. Eln. Fasc. E6.

A következő esztendőök viszonylagos nyugalomban teltek el, az 1805-ös év azonban súlyos megpróbáltatásokat hozott a Napóleon ellen koalíciót alkotó szövetségesekre, végül az Oroszországgal összefogó Ausztria Austerlitznél a „három császár csatájában” súlyos vereséget szenvedett. A haditerhek azonban megoszlottak, talán ez a magyarázata, hogy az 1805. évben Erdélyre csak 3915 tyro jutott.²⁰ 1808-ban már csak 2400 tyro kiállítására volt kötelezve Erdély.²¹

Noha az 1809. esztendő Ausztriára ismét nagy veszteségeket hozott és Bécs is kénytelen volt meghódolni Napóleon hadai előtt, Erdélyben mindössze 3700 tyro bevonultatására van adatunk (ebből 3100 gyalogos volt, 600 pedig huszár).²² Reálisabbnak látszik azonban a másik, 6000 tyróra vonatkozó, iurisdiction szerinti felosztás az 1809. évre.²³ Ugyanakkor végső szükségben hadba hívták a nemesi inszurrekció csapatait és elrendelték vadászaljak szervezését is. Érdekes, hogy a francia külügyminisztériumnak olyan értesülései voltak, hogy a súlyos veszteségek pótlására az osztrák örökös tartományok 36 000, míg Magyarország (Erdélyt is beleértve) 24 000 újoncot volt kénytelen bevonultatni.²⁴

A bécsi (schönbrunni) béke (1809. október 14.) értelmében Ausztria 3,5 millió lakosságú, 120 000 négyzetkilométernyi területet veszített, sőt a Habsburg uralkodó lányát, Mária Lujzát is kénytelen volt nőül adni Napóleonhoz. Mi több, Napóleon császár 1812. évi oroszországi hadjárata idején a franciák szövetségeseként vett részt a hadműveletekben. Mindenesetre a kényszerűségből vállalt háborúban a bécsi udvar nem kényszerítette hadseregét nagyobb erőfeszítésekre, s katonai erői, a Grande Armée jobb szárnyán, csak másodrendű szerepet vállaltak. Ilyen feltételek magyarázzák, hogy 1812-ben Erdélyre csak 3600 tyrót róttak ki.²⁵

Ismeretes, hogy az 1812. évi oroszországi hadjárat után a francia császárság már nem tudott talpra állni. 1813-ban Napóleon ismét elrendelte az újoncozást és a 16-18 éves gyermekifjakra is egyenruha került („Franciaországban kétszer arattak” - ahogy a szállóige mondta). Figyelemre méltó, hogy a francia császár kezdetben ezekkel az ifjú katonákkal is győzedelmeskedni tudott. Végül is a szövetségesek többszörös túlereje Lipcsénél, a „népek csatájában” (1813. október 16-19.) döntő győzelmet aratott a franciák felett.

Nyilvánvaló, hogy Ausztria ekkor már valós érdekeinek megfelelően, a franciaellenes koalíció tagjaként vett részt a hadműveletekben. A katonai erőfeszítések erősen érintették az Osztrák Birodalmat, mely maga is jelentős emberanyagot mozgósított, hogy a győzelemhez hozzájáruljon. A napóleoni háborúk ezen utolsó, döntő szakaszában Bécs végső tartalékaihoz nyúlt: 60 000 újonc hadi lábra állítását rendelte el, amelyből Erdélynek 1813 októberére és 1814 februárja között 12 160 katonát kellett vállalnia.²⁶

²⁰ Erd. Gub. Praes. 263/1805.

²¹ Uo. 566/1808.

²² Uo. 514/1809.

²³ Uo. 816/1809.

²⁴ Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAÉ), Paris, Tome 382., 32-33. o.

²⁵ Erd. Gub. Praes. 375/1812.

²⁶ Erd. Kanc. Eln. Fasc. GGG.10., 12. Teleki Sámuel kancellár titkára, Szentgyörgyi Imre ezzel kapcsolatban pontosítást is közöl. Eszerint a 12 160 tyróból 1814 február végéig 7298, az év június végéig pedig 4762 tyrót kellett az Erdélyi Nagyfejedelemségnek kiállítania. V. ö.: Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár. Kézirattár. Ms. Ref. 2958. Szentgyörgyi Imre hagyatéka.

A francia külügyminisztérium ezen felül arról értesült, hogy Bécs körül 140 000 katonát vontak össze, akiket az előző év szeptembere óta állítottak fegyverbe, ezen kívül Csehországban kb.100.000 főnyi hadsereget.²⁷ Az erdélyi 1813-1814.évi katonaillesztés végeredményét nem ismerjük, a részadatok azonban intenzív munkáról tanúskodnak. Egy, az assentáltakra vonatkozó részadatok tartalmazó 1813. december 31-i jelentés szerint az ide tartzó iurisdictionokra (az erdélyi vármegyék közül Kolozs, Belső-Szolnok, Torda alsó kerülete és Doboka, a partiumiak közül Közép-Szolnok, Kraszna és Kővárvidék, azután Aranyosszék, valamint Kolozsvár városa, az oppidumok közül Dézs és Szék) rótt 6878 tyróból, az 1813. augusztus 26 és december 31. közötti időszakban 944 újonc kiállítását írták elő, amiből 823-at be is adtak.²⁸ A sorozás olyan iramban folyt, hogy Hunyad és Zaránd vármegyéből 1813. december 16-22. között a kirótt 150 tyróból 141-et assentáltak.²⁹ Ez benne foglaltatott abban a 400-as újonckeretben, amelyet Hunyad vármegyének 1813. július 19-december 30. között kellett teljesítenie és amiből 297-et ténylegesen be is adott.³⁰ Előkerült az assentáltaknak egy olyan kimutatása, amely az 1813. június 9-augusztus 26., valamint az 1814. január 1-15. közötti időszakból egy sorozóközpont eredményeit tartalmazza. Eszerint Alsó-Fehér, Hunyad és Zaránd vármegyékben, Sebes, Szászváros és Szerdahely szász székekben, Gyulafehérvár szabad királyi városban, Abrudbánya és Vajdahunyad mezővárosokban nem egészen 4 hónap alatt a kirótt 1342 tyróból 1236-ot valóban assentáltak.³¹

Világos, hogy a katonai mozgósítás Ausztriában a lipcsei csata után is folytatódott és 1814-ben, amikor a napóleoni császárság lényegében már utóvédharcokat vívott, még erőteljesebb volt. Az Erdélyre kiszabott több, mint 12 000 újonc előteremtése nem egészen öt hónap alatt, 1814 februárjáig, e végső szakaszban még nehezebb feladatok elé állította a iurisdictionokat. Az ekkori részeredmények is ezt bizonyítják. A marosvásárhelyi assentálási bizottság 1814. február 16-i jelentése 815 tyro besorozásáról tudatja a Guberniumot,³² a kolozsvári központ viszont azt jelenti, hogy ott az előállítottak közül bevettek 934-et és visszadobtak 100-at.³³ Az év január 4-én Hunyad vármegye elismerte, hogy a rárótt 400 tyróból 103-at nem tudott kiállítani.³⁴ Mikor gr.Mikó István, Felső-Fehér vármegye főispánja azt jelenti, hogy 380 tyróból 255-öt besoroztak, az alkalmasság kapcsán komolyan felvetődik a sor alá vitt újoncok kora és egészségi állapota.³⁵ A kérdésre még külön is ki fogunk térni, amikor a sorozásra bocsátottak összetételét érintjük.

Nyilvánvalóan éppen olyan keményen folyt az újoncozás az Erdélyi Nagyfejede lemséggel szomszédos magyarországi megyékben is. Anélkül, hogy a kérdés vizsgálatába belemennénk, csak példaként említjük, hogy 1808-ban Arad vármegye 460 újoncot állított

²⁷ AMAÉ Tome 395. De la Blanche Bécsben, 1813. július 7-én kelt jelentése a szövetséges erőkről.

²⁸ Erd. Gub. Praes. 15/1814.

²⁹ Uo. 44/1814.

³⁰ Uo. 46/1814.

³¹ Uo. 95/1814.

³² Uo. 235/1814.

³³ Uo. 237/1814.

³⁴ Uo. 46/1814.

³⁵ Uo. 349/1814.

ki a Saint-Julien ezred számára, de így is hátralékban maradt 226 újonccal. 1813-ban Temes, Krassó és Arad vármegyék állítólag 3344 tyrót soroztak.³⁶

Nem érdektelen, ha megvizsgáljuk, hogy a sorozottak miként oszlottak meg közigazgatási egységek szerint, hiszen ebből megállapítható az egyes iurisdictionok súlya, aránya a háborúban való részvétel tekintetében. Az 1792-1815 közötti korszakból három olyan guberniumi táblázatunk van, amely az Erdély által kiállítandó tyrók összlétszáma mellett megadja annak lebontását vármegyékre, székekre, vidékekre és városokra. A táblázatok alapján pedig megállapítható, hogy miként részesedtek az erdélyi vármegyék és a Fogaras-vidék, a partiumi vármegyék és a Kővár-vidék, a székely székek, a szász székek és vidékek, valamint a szabad királyi városok és oppidumok az újoncok kiállításának kötelezettségében. A három összesítő és részletező táblázat 1800-ból, 1808-ból és 1809-ből való; a bennük foglalt adatokat közigazgatási egységek szerint egyesített táblázatokba rendeztük.

<i>Erdélyi vármegyék és a Fogaras-vidék</i>	<i>1800</i> ³⁷	<i>1808</i> ³⁸	<i>1809</i> ³⁹
Felső-Fehér	175	70	184
Alsó-Fehér	621	230	585
Küküllő	268	121	312
Torda	334	165	432
Kolozs	289	177	419
Doboka	230	113	309
Belső-Szolnok	409	125	340
Hunyad	628	177	444
Fogaras-vidék	122	53	124
<i>Összesen:</i>	<i>3076</i>	<i>1231</i>	<i>3149</i>

<i>Székely székek</i>	<i>1800</i>	<i>1808</i>	<i>1809</i>
Udvarhely	62	91	146
Háromszék	4	48	112
Csik	49	21	44
Maros	125	73	146

³⁶ *Ion Georgescu: L'opposition aux Habsbourg des paysans roumains durant les guerres napoléoniennes (1789-1815). Revue Roumaine d'Histoire, 1971. 1032. o.*

³⁷ Erd. Gub. Praes. 470/1800. Az összes erdélyi közigazgatási egység által 1800-ban kiállított újoncok teljes száma 4828 volt.

³⁸ Uo. 566/1808. 1808-ban a tyro-szám összesen 2400 volt.

³⁹ Uo. 816/1809. 1809-ben az egész Erdélyre kirótt tyro-szám 6000 volt.

Aranyos	10	13	16
<i>Összesen:</i>	<i>250</i>	<i>246</i>	<i>464</i>

<i>Szász székek</i>	<i>1800</i>	<i>1808</i>	<i>1809</i>
Szeben	358	160	367
Brassó	100	139	359
Medgyes	96	56	146
Segesvár	64	41	102
Beszterce	35	36	94
Szászsebes	24	24	59
Kőhalom	47	46	112
Nagysink	69	46	112
Újegyház	71	20	66
Szászváros	50	26	59
Szerdahely	71	28	66
<i>Összesen:</i>	<i>985</i>	<i>622</i>	<i>1542</i>

<i>Partium</i>	<i>1800</i>	<i>1808</i>	<i>1809</i>
Közép-Szolnok	70	74	212
Kraszna	22	46	137
Zaránd	280	72	188
Kővár-vidék	35	38	63
<i>Összesen:</i>	<i>407</i>	<i>230</i>	<i>600</i>

<i>Városok</i>	<i>1800</i>	<i>1808</i>	<i>1809</i>
Kolozsvár	29	21	72
Gyulafehérvár	13	8	22
Marosvásárhely	35	8	31
Erzsébetváros	7	6	18
Szamosújvár	–	8	18
Abrudbánya	1	1	7
<i>Városok</i>	<i>1800</i>	<i>1808</i>	<i>1809</i>
Udvarhely	2	1	7
Bereck	2	1	7
Vajdahunyad	6	2	7
Vízakna	2	5	14

Szék	7	4	14
Zilah	2	2	14
Dés	2	2	7
Oláhfalva	2	2	7
Összesen:	110	71	245

Nem az összes iurisdíciókra vonatkozik ugyan, de az újonclétszám kiállításának méreteire érdekes adatokat szolgáltat egy másik, részadatokat tartalmazó táblázat. Eszerint az 1813. augusztus 26-án megszabott 6 878 tyro-szám kiállításának folyamán 1813. december 16-31. között Kolozs vármegyére 216, Belső-Szolnokra 173, Torda vármegye alsó kerületére 105, Dobokára 157, Közép-Szolnokra 107, Krasznára 67, Kővár vidékére 36, Aranyosszékre 11, Kolozsvár városára 35, Szamosújvárra 11, Székre 6, Désre 3, Zilahra pedig 7 jutott.⁴⁰

Táblázataink nem csak a tyro-szám megoszlását mutatják az egyes közigazgatási egységek között, hanem a nagyobb egységek részesedését is. Azt eddig is tudtuk, hogy legtöbb újonc a vármegyékre esett. A közölt táblázatok alapján azonban világossá válik, hogy az erdélyi és partiumi vármegyék részesedése az össz-újoncszám kiállításában kb. három ötödöt tett ki, a fennmaradó két ötöd a székely és szász székeket, illetve a városokat sujtotta. Az egyes székely székekre eső elég magas tyro-szám az ott zajló jobbágyosodás-zselléresedés folyamatára is rávilágít. Másrészt figyelemre méltó, hogy székely székekben szervezett három határőrezred mellett a soreszredekbe kényszerítettekkel együtt milyen súlyos véradót kellett fizetnie ennek a magyar népcsoportnak.

Az ehhez hasonló egységeken kívül külön lehetne vizsgálni az egyes vármegyék, székek, vidékek és városok részesedését, mint ahogy helytörténeti szempontból ugyancsak tanulságos volna az egyes falvak vizsgálata is. A táblázatokba foglalt adatokon kívül csak utalunk egyes iurisdíciókra vonatkozó részadatokra, így a vármegyék közül Felső-Fehér, Hunyad, Közép-Szolnok, a Fogaras-vidék és Alsó-Fehér anyagára,⁴¹ vagy a székely székek közül Udvarhelyre, Marosszékre, Aranyosszékre és Háromszékre⁴² vagy a kevésbé ismert Kőhalom szász székre⁴³ A városok közül egyebek mellett sok anyagot találunk Kolozsvár és Marosvásárhely szabad királyi városokra.⁴⁴

De hasonlóképpen izgalmas adatokat kínálnak azok a válságos esztendő, amikor a tyrózás egyre nagyobb méreteket öltött és mind súlyosabb megpróbáltatások elé állította a hatóságokat az újoncok előteremtése. Ezzel kapcsolatban elég, ha a katonailag döntő jelentőségű 1809. és 1813-1814. évek példáját hozzuk fel.⁴⁵ Külön figyelmet érdemelne az assentálási központok jelentései az 1814. évi nagy katonai erőfeszítés idején, de ezeket az

⁴⁰ Erd. Gub. Praes. 15/1814.

⁴¹ Uo. 349/1814., 46/1814., 47/1806., 309/1809., 341/1797. stb.

⁴² Uo. Bánffy György iktatatlan iratok. 2. cs. sz. n.; Erd. Gub. Praes. 963/1809., 503/1800., 390/1797. stb.

⁴³ Erd. Gub. Praes. 67/1806.

⁴⁴ Uo. 248/1806., 934/1809.

⁴⁵ Uo. 309., 514., 678., 689., 668., 815., 933., 934., 951., 954., 963., 968., 999/1809 és az eddig idézettek mellett 15., 40., 46., 95., 130., 150., 235., 237., 244., 264/1814.stb.

újoncállomány összetétele és a katonai szolgálatra alkalmassága kapcsán még érinteni fogjuk.

Mivel a háborús körülmények és veszteségek miatt a verbuválás egyre népszerűtlenebbé vált, az erőszakos módszer, a katonafogás vált általánossá. A következőkben az újoncállomány összetétele, egyre vitatottabb minősége és az erőszak alkalmazása egymással összhangban érvényesült. Joggal írta a katonaviselt Széchenyi István a korabeli állapotokról, hogy a császári hadsereget „a jobbágy tartja fenn, a jobbágy fizet. Az hódít. A nemesség otthon fecseg, uzsoráskodik gabonájával a hadviselő tábor rovására. Alattvalói legjavát elhurcoltatja katonának, még ajtaját is zárva tartja a fáradt hadfi előtt.”⁴⁶ A hosszú háborús korszak még nyilvánvalóbbá tette a feudális rendszernek azt az ellentmondását, hogy a honvédelem vállalása fejében kiváltságokat élvező nemesség mentes volt nemcsak az adófizetéstől, hanem a katonáskodástól is, és a terhek nagyjából a tőle függő helyzetben lévő parasztság és más szegény rétegek vállaira nehezedtek.

Ismeretes, hogy a seregekben a katonáskodás egy életre szól, a besorozottat hosszú időre, esetleg haláláig kiemelték természetes környezetéből, nehéz és veszélyes szolgáltra kényszerítették. Ésszel egyikük sem tudta felfogni, hogy „a haza oltalmazási kötelességét miért kelljen éppen neki és nem egy másik, hozzá hasonló állapotúnak betölteni”, meggyőzésére - ha egyáltalában voltak mellette argumentumok - kevés gondot fordítottak s azért „mindenki, ha csak lehetséges volt, szökés, ellenszegülés, megvesztegetés, vagy más tiltott módok által keresett utat a katonaságtól magát kivonni. Egy újonc fogás sem történhetett meg anélkül, hogy gyakori verekedések, sőt félelem, vagy bosszúbóli több gyilkosságok, vagy agyonverések, gyújtogatások s több efféle ne történtek volna.”⁴⁷ S mindez teljesen érthető volt: a bizonytalan jövő, az egész ifjú- és férfikor eltöltése egy kemény katonai gépezet keretei között, szigorú fegyelemben, ezer veszélynek és megpróbáltatásnak kitéve, nem lehetett vonzó még egy egyszerű ember számára sem. Annál kevésbé, mert az öregkorban hazakerült obsitos katona már nehezen találta meg helyét a falusi közösségben és nőülésre rendszerint már öregnek számított. Nemegyszer invalidusként, rokkantan érkezett haza; a számára a kincstár által juttatott csekély pénz nyomorra, kegyelemkenyérre kárhóztatta és koldusbotra juttatta. Hasonló körülmények között a katonaság nem hogy vonzó nem volt, hanem egyenesen kényszerpályának tekintették, egykori rangjáról lealacsonyított, amitől - ha egy lehetőség volt rá - az ifjak menekedni igyekeztek.⁴⁸

Már maga a tyrózás előkészítése feszült hangulatban és óvatos körültekintéssel kezdődött. Hasonló helyzetre világitanak rá Kolozsvár protocollumai. Már 1800-ban előfordult, hogy a város negyedeiben, a „fertályokban” tyro-szedéskor „némely személyek keményen fenyegetöztek”. Azért a tanács felhatalmazta a fertálykapitányokat, hogy akik ilyet tesznek, „azokat töstént toronyba bé-tétetni” rendeli.⁴⁹ Előfordult olyan eset is, hogy a befogott katonák, mihelyt teheték, bosszút álltak a hatóságok emberein. A Küküllő

⁴⁶ *Gavra József*: Napoleon háborúinak néhány magyar vonatkozása. *Magyar Katonai Szemle*, 1939. 12. füzet. 208. o.

⁴⁷ *Trócsányi*: i. m. 118-119.o.

⁴⁸ Uo. 119. o.

⁴⁹ Állami Levéltár. Kolozsvár. Kolozsvár város Levéltára. *Protocollum Oeconomico-Politicum* (ezután: Kolozsvár Prot. Oec. Pol.) 226/1800.o

vármegyei Bún egyik katonának fogott legénye, 1800-ban, mikor rövid időre engedélyt kapott a hazatérésre, felgyújtotta a szolgabíró házat és az egész falu leégett.⁵⁰

A kérdés most már az, hogy kikből is tevődött össze a katonának bevittek tömege? Abban megegyeznek a vélemények, hogy először a társadalom kivetettjeitől akartak szabadulni a falusbírók és városatyák. Először is a duhaj falurosszákat, tolvaj kodókat-betyárkodókat, a köznyugalom háborítóit fogták össze, de azokat is, akik nem könnyen hajtottak fejet a hatóságok – földesurak, bírák, esküdtek – előtt. Aztán következtek az élet elesettjei, a társadalom alacsonyabb rétegeinek képviselői, a szegények, szolgalegények, zsellérek, „csellengők”, arra vetődött mesterlegények, vándorlók, végül a jobbágyfiak, akikért senki sem emelt szót.

Ezúttal is először Kolozsvár jegyzőkönyveire hivatkozunk, amely 1800. január 13-án kimondta, hogy „immár ezen városról az idevaló lézengő, korhel, házat-tüzet nem tartó, katonának való személyek úgy kifogattattak, hogy ezúttal kéntelenítettik a Tanács házat-tüzet tartó gazdákhöz és azoknak fiaihoz nyulni”. Így a Kolozsvárhoz tartozó Feleket vették célba. Úgy rendelkeztek, hogy Felek, amely az elmúlt repartitio alkalmával nem adott katonát, ennek pótlására „az egész falu szekerrel állíttassék ki” fa szállítására és „akik közülük katonának alkalmasok lesznek, fogattassanak el és a város tömlöcébe kísér tetvén”, vizsgálat után assentáltassanak.⁵¹

A nincstelenség, lézengők után - ha szükségesnek mutatkozott - a jobbágyfiak, mesterlegények, sőt a szabad emberek is sorra kerültek. A Kraszna vármegye által 1796. szeptember hónapban statuáltatott tyrok 27 főnyi állományában 3 lézengő, 6 „senkié” és 16 jobbágyfiú mellett már 2 szabad embert is találunk.⁵² Vajdahunyad főbírája 1800. május 7-én azt jelenti a gubernátornak, hogy többgyermekes gazdák fiaiból a kiszabott tyrokat nem tudja kiállítani, azért kéri, hogy a hiányt a földesurakhoz szegődött zsellérekből pótolják.⁵³

Az erőszakos katonaállítás végig általános módszer maradt.⁵⁴ Gr. Mikes János, Háromszék királybírája már a háborús korszak kezdetén, 1797. július 12-én azt volt kénytelen jelenteni Bánffy György gubernátornak, hogy noha először „a tyroknak erőszakkal léendő elfogattatásokat bölcsen megtiltani méltoztatott”, arra intette a tiszteket, „hogy ha még más tökéletesebb utakat-módokat [...] lehetne feltalálni, azokat követni kötelességük legyen”, csak hogy ezek az eszközök hatástalanok voltak. Így Mikesnek Kolozsvárról történt hazajövele után, miután meggyőződött, hogy Felső-Fehér vármegyében a Barcaságon, Udvarhelyszéken „s majd mindenütt a tyrokat fogdosással állítják”, más módot maga sem lát a megoldásra. Mikes jelentésére a gubernátor válasza végül is az volt, hogy a „commissariusoknak szorosabban hagyattatnék meg, hogy a tyroknak bévételekben felette kényesek és válogatóságok ne lennének.”⁵⁵

⁵⁰ *Alexander Neamțu*: Recrutarea iobagilor la oaste, un aspect al asupririi feudale în perioada descompunerii feudalismului în Transilvania In: Studii și referate privind istoria României. București, 1954. I. k., 920. o.

⁵¹ Kolozsvár Prot. Oec. Pol. 175/1800.

⁵² Erd. Gub. Praes. 523/1796.

⁵³ Uo. 318/1800.

⁵⁴ Uo. 390/1797., 963/1809.

⁵⁵ Erd. Gub. Praes. 390/1797.

Egyre több olyan tyrót fognak be, akik nem felelnek meg a társadalom erkölcsi normáinak. A kérvényező Tamás György fiát 1800-ban azért nem bocsátják el, mert „tudva lévő rossz magaviselete” van.⁵⁶ Ugyanakkor a kolozsvári tanács felszólítja a céheket, hogy testületük tagjai közül tyrónak „a korhel és rossz embereket nevezzék ki.”⁵⁷ 1814-ben a szintén kolozsvári Horváth Károly tyro azért nem bocsátatott szabadon, mert „igen rossz életű, veszedelmes, kurvákat kerít és hordoz az ifjaknak, rontja mind a két nemet”.⁵⁸ 1805. november 5-én Szentkirályi Mihály főbíró azt jelenti a Guberniumnak, hogy mind az 50 tyrót elfogták s a chirurgus szerint alkalmasak („ifjú és szép jóforma alkalmas személyek, csak hogy az assentálásra rendelt napig nem bátorságos tartani őket”, s mielőbb vegyék át tőlük). Ami a tyro-állomány összetételét illeti, megjegyzi, hogy az egyik „székely szökött katonának” tűnik, de van az elfogottak közt obsitos, 3, sőt többgyermekes apa is s több csellengő.⁵⁹ Javíthatatlan, „haszonvehetetlen”, „részezes” emberek bőven kerültek az 1809-től szervezett vadász zászlóaljokhoz is, amint Torda vármegye által befogott négy „incorrigibilis” egyén esete is mutatja, akiknek mindenike után - mintegy megelégedéssel - hozzáírták, hogy „katonának jó.” A jellemzés során egyébként „haszonvehetetlen”, „részezes” emberekként szerepeltek.⁶⁰

Sokgyermekes családapák elvitele az otthon maradtaknak nemegyszer súlyos csapást jelentett, ha elpusztultak egyenesen a család széteséséhez vezethetett. Özv. Bátori Ferencné sz. Nagy Kata 1816-ban így panaszkodik a gubernátornak: „az én uram Öfelségét szolgálván a háboruban elesett, én pedig három gyermekkel maradtam, ketteje csak félesztendősök és egyszerre születtek és azok mián élelem keresésére tőlük mint csecsszopóktól nem is mehetek, úgy hogy ilyen nagy drágaságban velek együtt éhen kell vesznem.”⁶¹

A katonaillesztés növekvő méretei a napóleoni háborúk alatt megoldásképpen egyre változatosabb módszereket hoztak magukkal. Így a törvényhatóságok nem egyszer más vármegyéknek, városoknak az ő területükön tartózkodó legényeit fogták el és küldték katonának. 1806-ban a Gubernium arra kér magyarázatot Torda vármegye tisztségétől, hogy egy fogarasi „asztaloslegény csak mesterség tanulása végett vándorolt volt el Szászrégenbe, ottan katonának elfogattatott.”⁶² 1815-ben a Gubernium ugyanahhoz a hatósághoz fordul a tyrónak fogott iklódi, zsidó származású Léb József iránt. Torda vármegye közli, hogy dologtalanul csellengőként fogták el Torockószentgyörgyön, „minthogy az odavaló bírának is, a kiadott újabb rovatatokhoz számos tyrókat kellett kiállítani; azonban pedig régtől fogva szakadatlanul folyó tyrozás miatt azon nagy munkával élelmét kereső

⁵⁶ Uo. 367-385/1797.

⁵⁷ Uo. 719/1800.

⁵⁸ Uo. 2241/1814.

⁵⁹ Uo. 306/1805.

⁶⁰ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1809. sz. n. Itt a vadász batalionhoz bevittek listáján szereplő négy személy a következő: „1° Csipkés Mózes – ez az apjától megkülönböztve lézengő incorrigibilis ember, sem jószága, sem egyéb fellelhető nincsen, katonának bémehető; 2° Székely István - ennek legkisebb testvére a nemes gyalogságnál szolgál, részezes, haszon vehetetlen ember, katonának bémehető; 3° Iszlai József - ennek testvérbátyja apjával lakik, ő katonának bémehető; 4° Marton János - ennek sem jószága nincsen, sem gyermeke, részezes, incorrigibilis, katonának jó.”

⁶¹ Erd. Gub. Praes. Iktatatlán. 4. cs. sz. n.

⁶² Torda vm. Lvt. 557/1806.

helységnek katonaságra alkalmas lakosai annyira kifogytak, hogy a földművelésre szükséges és a vivum aerariumnak hasznos háztűztartó gazdákhöz is hozzá nyulni kéntelenítették a bírák.”⁶³ Mikor ugyancsak 1815-ben lupsai szökevények után nyomoztat a Gubernium, Lázár Antal szolgabíró azt jelenti a tisztségnek, hogy Lupsán nem tudnak Lupsán Györgyi nevezetű katonáról, s „hihető, hogy ez a Lupsán Györgyi nevezetű katona nem Lupsáért, hanem más idegen vármegyében lévő helységért fogattatott és adattatott katonának.”⁶⁴ Macavei Niegra kerpenyesi (Alsó-Fehér vármegye) legényt akkor fogták el, mikor a Hunyad vármegyei Rudán aranyat mosott.⁶⁵

Egy katonafogás körüli visszaélés központjában lévő Kalános Ferenc „újaraszt” (cigány) ifjú miatt egész iratcsomó keletkezett. Az ügy kiindulópontja az az irat, amelyben Kalános Ádám és felesége kéri a gyergyói királybírótól katonának fogott fiuk, Kalános Ferenc elbocsátását a katonaságtól. Kérvényükben rámutatnak arra, hogy fiukat törvénytelenül fogták el Gernyeszegen, mert az eltávozásra Mikó János földesúrtól passusa volt. Érveik között szerepel az is, hogy ezelőtt 19 évvel, másik fiukat a Splényi regimentbe sorozták katonának. A kivizsgálás során a gyergyói királybíró előtt öt gyergyószárhegyi nőszemély attestatumban bizonyította, hogy mikor Gernyeszegen aratáson voltak, egy reggel, a gernyeszegi falusbíró az uradalom udvarából kilépő Kalános Ferenc újarasztot megfogatta „s következésképpen katonának adták.” A továbbiakban a gernyeszegi aratóasszonyok azt vallották, hogy Kalános Ferencet a bíró „udvari hajósmester Andréka nevű fia helyett, aki ezen üdő alatt magát elrejtette volt, adta katonának, úgy beszéllették két ökrök ajándék mellett.” A Gubernium aztán rendeletben parancsolta meg Torda vármegyének, hogy vizsgálja ki: „mi szolgáltatott okot arra, hogy az említett személy, ámbár hiteles passualis levél mellett ment Gernyeszegre, mind pedig arról, hogy miképpen történt az, hogy ezen személyt a gernyeszegi falusbíró valamely bizonyos hajós Andréka nevű fiáért, két ökrök árának letétele mellett assentáltatta.”⁶⁶

Ha túlzásnak is tekinthető az a megállapítás, hogy először a jobbmódúak fiait fogták el, hogy aztán érettük 100, 200, sőt 300 aranyat csikarjanak ki a szülőktől,⁶⁷ vitathatatlanul sok volt a visszaélés. Ioan Muntyán felesége, Flora azt panaszolja a tisztségnek, hogy „miután férje és nagyobbik fia katonának elfogattatott, a kisebbik fiát is katonának elfogták volt, akit aztán szolgabíró Tamási Zsigmond 4 arany fizetése mellett elbocsátott ugyan, de máig sem lévén bátorságban, kéri rendeleteket tétetni, melyek szerint többször katonának el ne fogattassék.” Kérését Felső-Fehér vármegye méltányolja és az ügy kivizsgálását rendeli.⁶⁸

A járások szolgabírái nemegyszer valóságos vadászatot indítottak és egymással versengtek a tyrók elfogásában és egymás elől fogdosták el a legényeket. Sokat mondó példa erre az az eset, amely Torda vármegyében történt az 1809. évi kemény tyrózások idején. Ekkor ugyanis Horváth Gáspár tordaszentlászlói járási szolgabíró Betegh Gábor főszolgabírónál féléjelentést tett Pénteki szolgabíró ellen egy elfogott legény miatt. Jellemző, hogy a

⁶³ Uo. 1398/1815.

⁶⁴ Uo. 244/1815.

⁶⁵ *A. Neamțu*: i. m. I. k., 901. o.

⁶⁶ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1814. és ou. Praesidialia. sz. n.

⁶⁷ *D. Prodan*: Inca un Supplex Libellus Ramânesc. 1804. Cluj, 1970. 25. o.

⁶⁸ Állami Levéltár. Kolozsvár. Felső-Fehér vármegye Levéltára (ezután Felső-Fehér vm. Lvt.). Prot. marchalium 1803-1810. 1810. jan. 13-i bejegyzés.

megvádolt szolgabíró azzal az anekdotaszámba menő válasszal vágott vissza: „nem azé a nyúl, aki felzaklatja, hanem azé, aki elfogja.”⁶⁹

A hatóságok és egyes személyek az újonclétszám biztosítása érdekében a legváltozatosabb és bizony néha a legembertelenebb eszközöket és módszereket alkalmazták. Demién József karácsonfalvi (Udvarhelyszék) földesúrról jegyezte fel a kortárs: „A cigányoknak nagy patronusa volt a haszonért. Ugyanazért nemcsak helyben voltak sok cigányai, de az egész vidéken amennyi cigány volt, mind Demiénének mondotta magát a kérdésre. De vette is hasznát, mert akkor katonafogdosó világ lévén, kivált a szász földről csak jöttek fel hozzá a faluba néhány száz forinttal titkon, hogy adjon egy katonát nékiek. Sőt, mint mondám, a hűtüsséggel jól élve, mesterséges titkos fortéllyal csak fogatott ki egyet-egyet a cigány csitkó ménesből s adatta kezére azoknak, kik megvették tőle. Ha a cigány fickó rokonsági sírtak-ríttak a kedves rajkóért, káromkodni kezdett az elfogatókra s ígérte szabadítását, de, ami abba maradván, később azzal vakította a fekete sereget, hogy még eddig nem tudott segíteni, de jár benne. S ezzel odamaradt a szép sudár legény. Így tett ő nemcsak cigányokkal, de több más jómagokkal is, s elfogatta titkon és küldötte.”⁷⁰ Megjegyzendő, hogy a népes cigánycsaládok jobbágymunkára kevésbé hajlandó fiai közül szívesen szedték a katonákat s végül is guberniumi rendelet szabályozta, hogy a tyrók közül a cigány nemzetiségűek nem haladhatják meg a 6 %-ot.⁷¹

A Guberniumnak egyébként már 1800-ban intézkednie kellett az újonccal folytatott emberkereskedelem megakadályozására. A Gubernium „olyan helységekre nézve, amelyek a katonaságra alkalmas személyek nélkül szűkölködnek”, „a pénzzel való fogdosás” ügyében visszaélő „magok hasznára ügyelő emberek” ellen intézkedik, akik „nyilvános emberi kereskedést gyakorolnának”.⁷² Br. Henter Antal Udvarhelyszékből amiatt panaszkodik a Guberniumnak, hogy: „Az erdőre kifutott tyronak való személyek már el kezdettek menni a nemes szász székekbe és vidékekbe, azholis feles pénzt vévén fel (minthogy azon nemes székeknek vagyon allodiális cassájok, de nekünk nincsen), helyettük önként tyrónak mennek, mindenfelől csalogatván oda őket”.⁷³

A helyettesként való katonának állás nem egy szegény legénynek jól jött, mert így - igaz, hogy élete kockáztatása árán - komoly pénzösszeghez jutott. Ismeretes például, hogy Russan Kosztin megfelelő ellenszolgáltatás fejében az udvarhelyszéki Jakab János szabad székelyt fogadta fel maga helyett katonának.⁷⁴ Fia katonaságtól való mentesítése egy-egy módosabb parasztcsaládnak jelentős összeget ért meg. Egy Bihar vármegyei Somogyi nevű jobbágycsalád, hogy fiát a katonaságtól mentesítse, egy Szatmár vármegyéből való Gulácsi János nevű „contribuens szolgalegényt 310 rénes forintért fogadott meg, hogy fiáért katonának menjen.”⁷⁵

⁶⁹ Uo. 1809. Praesidialia. 1809. sz. n.

⁷⁰ J. Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. (Szerk.: Benczédi Pál). Kolozsvár 1942. II. k., 48. o. Idézi Trócsányi: i. m. 119. o.

⁷¹ Torda vm. Lvt. Praesidialia. sz. n. Betegh Gábor, Torda vm. alsó kerülete főszolgabírájának jelentése gr. Teleki Domokos főispánnak. Torda, 1812. jún. 18.

⁷² Nyt. Okl. Gy. Az Erdélyi Gubernium 9096/1800. sz., okt. 9-i rendelete.

⁷³ Erd. Gub. Praes. 247/1800.

⁷⁴ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1813. sz. n.

⁷⁵ Állami Levéltár. Szatmár. Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. nr. 40/1805.

A tyrók kiszabott létszámának biztosítására alkalmazott kegyetlen módszerekre világít rá, hogy 1815-ben Hercegány (Hunyad vm.) faluban a bányabejáratnál tüzet raktak, hogy kifüstöljék a katonafogás elől a tárnákba menekült fiatalokat. Volt rá eset, hogy az elmenekült tyro helyett az apját fogták el és vetették börtönbe, így akarva jelentkezésre kényszeríteni annak legényfiát.⁷⁶ Újoncokban olyan nagy volt a hiány, hogy 1805. november 7-én Széles Pál, Udvarhely főkirálybírája azt kérdezi a Guberniumtól, hogy armalistákkal folytathatja-e a tyrózást, mert szerinte „armalistai titulus és praetextus alatt vadnak igen számosak, holott azon személyek nagyobbára mind béres házban laknak, igen kevésnek lévén tulajdona”, s közöttük „felette sok lézengő és gazdaságot nem folytató, de tolvajságban elegendett személyek is vadnak.” A Gubernium válasza az, hogy tyrónak a zsellérsorban élők is elfoghatók.⁷⁷ A kényszer hatása alatt a Gubernium 1806-ban megengedte a katonafogást a székely középrendből (primipilusokból) is.⁷⁸

Az Erdélyi Gubernium már 1800-ban, a napóleoni háborúk kezdetén felszólította a népet, hogy tegyen eleget katonai bevonulási kötelezettségének.⁷⁹ A katonáskodástól való idegenkedés ellen lépett fel a zernesti (Brassó-vidék) román ortodox esperes, aki 1805. október 5-én kibocsájtott körlevelében a császár és haza iránti hűség jegyében kérte a román ifjakat, hogy vonuljanak be katonának a sor- és határőr ezredékbe. Hivatkozik a nemesség példájára, amely az ellenséggel szemben életét és vagyonát állítja a haza szolgálatába. A román esperes által említett másik példa a szász nemzet, amely vadász zászlóaljot állított fel s abba minden nép fiait beveszik a Királyföldről. Felszólítja a papokat, hogy a román földnépét és ifjakat bírják rá a katonaság vállalására minden módon; helyes tanácsokkal és tanításokkal mindenik pap „törölje ki és szakítsa ki a katonaságtól való irtózást” belőlük.” Veszélytől környezve, hűségből és ne kényszerből vonuljanak be katonának. A lakosságnak meg kell magyarázni, hogy mióta társadalom van, azt a népnek fegyveresen kellett megvédelmeznie. A többi népek mind fegyvert fogtak, „egyedül csak románok mocskolták be magukat és hátráltak meg. Azaz nem hallgattak a legfelsőbb parancsolatra és nem vállalták jó szívvel a katonai szolgálatot ott, ahol arra felszólították őket. Ha így történik, a románt hűtlen és semmibe vett népek fogják tekinteni, amelyet nem érdekel az, hogy az ellenség milyen pusztításokat végez mindenfele” - írja az esperes. Siessenek hát a román fiatalok a seregekbe, ahol szükség van emberre. Csak a háború idejére kell bevonulniok, aztán becsülettel hazabocsátják őket és pénzt is kapnak. Az esperes meghagyja papjainak, hogy körlevelét három alkalommal, három egymást követő vasárnap olvassák fel a templomokban, s ha valaki önként jelentkezik, értesítsék őt.⁸⁰

Az újonclétszám biztosítása érdekében a hatóságoknak törvényes felhatalmazásuk volt, hogy a bevonultatott tyrókért a „conductoroknak” fejenként 2-2 rénes forintot fizessenek.⁸¹ A hasonló lépéseknek volt valamelyes eredménye. A román egyházi körlevelekből azt is

⁷⁶ *Alexander Neamțu*: i. m. 903-904. o.

⁷⁷ Erd. Gub. Praes. 336/1805.

⁷⁸ Torda vm. Lvt. 232/1806.

⁷⁹ *A. Răduțiu - L. Gyémánt*: Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tiparite în limba română. 1701-1847. București, 1981. 237. o.

⁸⁰ *Emil I. Micu*: Răsunetul războaielor lui Napoleon la românii din Ardeal. Ce spun circularele bisericești. *Revista istorică română*, 1939. 285-287. o.

⁸¹ Torda vm. Lvt. 729., 769/1809.

meg-tudjuk, hogy több helyütt a parasztfiak örömmel jelentkeztek a sorozóhelyeken katonának.⁸² Sőt olyan esetek is voltak, hogy a fiatalok önként álltak be katonának, amint azt a verbuválás kapcsán is láthattuk. Ennek oka abban rejlett, hogy noha a paraszti élet sokkal nyugalmasabb és kényelmesebb, de egyben sokkal kilátástalanabb is volt. Ne feledjük, hogy egy elszigetelt provincia fiatalja számára a császári hadseregben való szolgálat világlátást, kalandot és lehetőséget jelentett egy új, fejlettebb világ megismerésére. Amellett az önkéntes újonc abban reménykedett, hogy a következő ütközetben rámosolyog a szerencse, kitüntetik vagy előléptetik, s kiemelkedhetik a paraszti sorból.⁸³

A jobbágyorsból való szabadulás vágya jóformán tömegméreteket öltött, mikor egész falvak jelentkeztek katonának, sőt ez a lépés szinte forradalmi tettnek tekinthető. Hasonló jelenséggel találkozunk az Erdélyi Érchegeységben fekvő Lupsán (Alsó-Fehér vármegye). Fekete Ferenc lupsai birtokos 1809-ben azt jelentette a vármegyei tisztségnek, hogy Span Petru „még más két-három lázasztó társaikkal együtt, nemrégiben magoknak azt a vakmerő szabadságot vették, hogy legelőbb magok subscribálván, mintegy kilencvenig való lupsai lakosokat arra beszéltenek, hogy ezek is magok neveket felíratják katonának.” A szomorú tapasztalatokon átment birtokos arra figyelmeztette a hatóságot, hogy az 1784. évi „lármának” is az volt a kiindulópontja, hogy „azon vidékbeli parasztok Károlyfejérvárott katonának beíratják.” Azért a lupsai tömeges jelentkezést veszélyesnek ítélte és az ügy kivizsgálását kérte.⁸⁴ Az Erdélyi Érchegeység, az ottani bányavidék ebből a szempontból forrongó állapotot mutat. Nemcsak a hunyadi nemes rendű határőrök ellenállása vall erre, hanem az is, hogy nyugatabbra is intő jelek mutatkoztak. Gr. Kuun Zsigmond főispán (Székely Mihály bányászati protokollista értesítése alapján) a Guberniumot affelől tájékoztatta, hogy 500 Zaránd vármegyei család „militarizáltatásokra” irányuló kérvénye ügyében vizsgálatot rendelt el.⁸⁵

Fekete Ferenc lupsai birtokos beadványa nemcsak a munkáskezek elvonásától féltette a mezőgazdaságot és saját gazdaságát, hanem arra is figyelmeztetett, hogy a kemény tyrózással a demográfiai pusztulás veszélyével fenyeget. Beadványában ilyen megfogalmazások szerepelnek: „Hazánkból kivitt sokezer ifjakkal népességünket fogyasztó száma, ezek közül sokaknak gyámoltalanul itt maradt szülői, feleségei és gyermekei”, vagy: „ámbár a hadakozás mezejétől távolabbacska valókkal súlyosan éreztetik a már Istennek kegyelmességéből elmúlt francia hadakozásnak terhét.” Amit adni rendeltettek számunkra „abban segítséggel lenni kötelelességeknek ismerjük” - írja, de felhívta a figyelmet: a sok tyrózással a gazdálkodásra súlyos terhet ró, mert az újoncok „fogdosásával száznál jóval több ifjú embereink vitetnek el katonának.”⁸⁶

Az 1790-es esztendőknél nemesi reformellenzéke kezdetben keményen szembe fordult a francia háborúban való részvétellel és nemegyszer a tyrózással is megtagadta. A politikai tiltakozás legismertebb példáját id. Wesselényi Miklós szolgáltatta, aki 1794-ben a befogott

⁸² *Constantin Serban: Aspecte privind evoluția războaielor napoleoniene. In: Studii și articole de istorie. 1967. 293-306. o.*

⁸³ *Kiss Károly: Magyar alvitettek hőstettei az újabb üdöszakban. Budapest, 1984. 284. o.*

⁸⁴ Torda vm. Lvt. 846/1809.

⁸⁵ Erd. Gub. Praes. 699/1811.

⁸⁶ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1806. sz. n.

tyrókat szélnek eresztette. Azért a gubernátor perbe fogatta Wesselényit.⁸⁷ Doboka vármegyében egyszerűen nem újoncoztak,⁸⁸ Alsó-Fehér vármegyéből pedig felszínre került egy nyomozás, amelyből nemcsak az általános Habsburg-ellenes jelszavak merülnek fel, hanem olyanok is, amelyekben nyíltan megtagadták a subsidium adását.⁸⁹ Az 1790-es évek második felétől azonban az erdélyi nemesi ellenzékét megfélemlítik és Erdélyben nagy eréllyel folytatódik a tyrók szedése.

A hatalom újabb és újabb katonákat kívánt a törvényhatóságoktól s hogy valamiképpen azok bevonulását elősegítse, egész sor engedménnyel igyekezett az ifjak kedvét meghozni a katonáskodáshoz. 1809-ben, mikor a katonaszolgáltató lakosság teherbíró képessége a végét járta, a Gubernium udvari utasításra hivatkozva „ezen fejedelemségben újabban bevonulandó 6000 tyronak kiállításának könnyítésére” a jobbágyoknak a következő könnyítéseket tette: 1.) jelentkezéskor egy tyro 15 forintot kapjon; 2.) házanépének szolgáltatásait felével-harmadával csökkentésük; 3.) hazajövele után a katonának vagy az elesettek házanépének 50 rénes forintot adományoznak; 4.) ha a szolgáló ember külön telekre akar települni, örökségének elnyerésében és gazdaságalapításában segítséget kap; 5.) a kitűntek közül „az ezüst érdempénzt” nyertek az ígért 50 rénes forinton kívül még 50 rénes forintot kapnak, az „arany érdempénzt megtiszteltettek” pedig a megígért 50 rénes forinton kívül még 100 rénes forintot; 6.) a „csatapiacon” megrokkantak évi 20 rénes forint segélyt kapnak.⁹⁰

A felettes hatóság utasításainak szellemében a iurisdictionok is intézkedtek. Így például gr. Teleki Domokos Torda vármegyei főispán „a tyrók szelidebb úton lehető kiállítások dolgában az nemes ország deputatio munkájára” hivatkozva közölte a főszolgabírákkal az újoncállítás „nyilvánosság szerinti” szervezését, a 10 esztendőre javasolt katonai szolgálatot a háború végéig tartó szolgálatra csökkentette és adókedvezményeket is tett az érdekelteknek. Elrendelte, hogy a Torda vármegyei felső kerületre háruló 180 és az alsóra jutó 252 újoncot méltányosan kell a járások közt felosztani. A szolgabíró a falusbíráknak és a falu öregjeinek magyarázza meg „mindazon kötelességeket, amelyekkel minden lakos törvényes királyának és maga hazájának védelmére tartozik”, győzze meg őket a tyrózás teljesítésének fontosságáról, „midőn ellenség nincsen benn a hazában, hasznosabb lévén a bejövetelét ellenezni és megakadályoztatni, mintsem őket a rabságra, pusztításra és égetésre, melyeknek sok vidékeken siralmas nyomát hagyta, bébocsátani.” Hívják fel a falusi előljárók figyelmét, hogy „a nemesség most elöttek lévő példájára.” A hivatalos szervek pontosan tudják meg, hogy melyik lakosnak van katonaságra alkalmas fia, ha nem jelentkezik elég önkéntes, akkor sorshúzással döntsenek az újoncok személye felől.⁹¹ Kétségtelen, hogy a nemesi inszurrekcióval a főispánnak egy érveléssel több állott rendelkezésére, hogy a függő parasztságot bevonulásra készítse. Az eredmény azonban csekély volt és 1809. november 20-án a gubernátor elégedetlenségét fejezte ki Teleki főispánnak az inszurrekció körüli sok

⁸⁷ *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Budapest, 1965. 19-10. o.; Erd. Gub. Praes. 190., 406., 590., 606.stb.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Erd. Gub. Praes. 524/1796.

⁹⁰ Torda vm. Lvt. 790/1809.; Az Erdélyi Gubernium 1809. augusztus 22-i rendelete.

⁹¹ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1809. sz. n.

huzavona miatt, ugyanakkor a „tyrok statutiójára nézve is” „serényebb móddal” történő intézkedésekre serkentette.⁹²

1810-ben a Gubernium újabb körrendeletben igyekezett tudatosítani a bevonuló újoncoknak tett engedményeket. Főbb megállapításai: 1.) az erőszakos katonafogás a falusi legényeket a mezei munkától elvonja; 2.) a hazatért katona mezei munka helyett „henyéléssel és kedélyességgel” tölti idejét; 3.) „hogyan az erővel fogott katona, aki már csak annál fogva is, hogy ő nem önkéntes, többnyire nem igen jó katona”, mikor módját ejtheti, a zászló alól elszökik s vagy az ellenséghez megy által és annak erejét szaporítja „vagy ez erdőkön és havasokon keresvén menedékhelyet, tolvaj csoportokat formál, s ország lakosainak nyugodalmát háborgatja”; 4.) a hadba vonulás ellen sok jelölt öncsonkítással védekezik.

A rendelet indoklása után következnek a gyakorlati intézkedések a katonai bevonulás serkentésére. Közli, hogy a katonáskodás ezután nem lesz örökös, hanem időtartama a gyalogságnál 10, a lovasságnál pedig 12 évre korlátozódik; a katonát adó porta legényfia katonáskodása alatt a személyes contributiótól (vagyis „fő taxa pénztől”, azaz a fejadótól – Cs. E.) mentes lesz, a földesúri taxát a domestica cassába azonban továbbra is fizetni tartozik; azok a katonák, akik a gyalogságnál zászlótartói, a lovasságnál alhadnagyi rangig viszik s nevezetes érdemeket szereznek, az uralkodóhoz terjesztetnek „a nemesség megadása végett”; a megrokkant, vagy megöregedett katonáknak a fizetés a szolgálat befejezése után is jár; a katona a capitis taxától hazatérte után is mentes. Másodszer: a rendelet megszabja, hogy az újoncokat tartományok (azaz közigazgatási egységek) szerint arányosan kell elosztani. Harmadszor afelől intézkedik, hogy a katonaság pótlása az apadás arányában történik. Negyedszer az újoncok bevonultatása az arra hivatott férfilakosság (18-30 év közötti közrendiek) évenkénti összeírása alapján történik. Az ötödik az alkalmasság ismérveit határozza meg, a későbbiekben pedig a katonák szabadsága felől intézkedik.⁹³

A közigazgatásilag nem Erdélyhez tartozó, de hozzá közel fekvő egyes megyék külön módokat eszeltek ki az újoncozás elősegítésére. Bihar vármegye például Váradolasziban 1809. július 24-én hirdetést bocsátott ki és a wagrami vesztett csata utáni válságos hangulatban nagy prémiumokkal és engedményekkel igyekezett a császári hadsereg állományának kiegészítésére sietni. „A háború változó szerencsével foly - írják - ,az ellenség Magyarországra benyomult, idegen seregek segítségét veszi igénybe és viszi háboruba.” Az uralkodó igyekszik seregeit pótolni és arra szólít fel, hogy „ifjaink közül katonákat állítsunk” hadi seregei számának pótlására. A vármegye a katonának önként jelentkezők részére az államihoz a maga „részéről is jutalmakat ragasztani” tartja fontosnak. Ennek rendjén: 1.) minden önkéntes az állam részéről 30 forint felpénzt kap; 2.) csak ezen háború végéig tartozik katonáskodni; 3.) a vitézségükkel kitüntetetteknek nemesség, jószág és érdemrend jár. A vármegye a maga részéről ezt még következőkkel toldja meg: a.) földesúr is juttat minden jelentkezőnek 30 forint felpénzt (így a bevonuló újonc jelentkezésekor összesen 60 forint felpénzt kap); b.) egész életére adómentességet nyer és a vármegye

⁹² Uo 709/1809.

⁹³ Uo. Praesidialia. 1810. sz. n. Az Erdélyi Gubernium 1810. évi 1965. sz. körrendelete „Az erdélyi Regularis vagyis Lenea Regimenteknek számára megkivántatandó katonáknak kiállítására felett az Ország Rendjeitől jövőre megállapított Regulák vagyis Utasítások” címen.

szolgálatától szintén mentesítették; c.) mikor az inszurrekció szétoszlik, ők is szabadon bocsáttatnak. A bihari vármegyei tisztség felhívja a szolgabírákat és papokat, hogy e felhívást hirdessék ki.⁹⁴

Minél jobban belebonyolódott a Birodalom a háborúba és minél több katona kellett, annál gyengébb emberanyaggal szembesültek a sorozó bizottságok és annál nagyobb volt a restancia. Az utóbbi helyzetre világít rá a Torda vármegye alsó kerületében 1809. február 21-re virradó éjszaka elfogottakkal kapcsolatos táblázat:

<i>Járás</i>	<i>Kirótt tyrók</i>	<i>Kiállított tyrók</i>	<i>Hiányzik</i>
Lupsa	42	20	21
Szentlászló	34	2	32
Torockó	21	9	12
Mezőség	21	12	9
Aranyos	22	18	4
Torda város	5	5	-
<i>Összesen</i>	<i>145</i>	<i>66</i>	<i>78</i>

Igen nagy a ki nem állítottak száma (78) s ha április közepéig nagy részüket pótolták is, a hónap végéig Torda vármegye alsó kerülete 28 újonccal még mindig restanciában maradt.⁹⁵ Ugyanebben a kerületben különböző testi hibák, betegségek miatt 104-et a vizitációkor utasítottak vissza és voltak a kiszuperáltak közt gyermekek is (köztük egy 15, kettő 16, egy pedig 17 éves volt).⁹⁶ Toldi Zsigmond, Közép-Szolnok vármegye főispánja 1799. április 20-án azt jelenti a gubernátornak, hogy ők a chirurgussal 74 tyrót vizsgáltak meg, de alig fele részüket vette be a katonaság, így aztán nehezen fog menni a szükséges létszám kiállítása.⁹⁷ Később valamit javult a helyzet, mert július 18-án arról olvashatunk a főispán jelentéséből, hogy 112 kiállított fiatalból 88-at találtak alkalmasnak.⁹⁸ Jánosi György kolozsvári sorozóbiztos 1814. január 4-én azt jelenti a Guberniumnak, hogy 220 újoncot assentáltak, 113-at pedig kiszuperáltak. A be nem vettek közt 36 nem ütötte meg a mértéket („kicsi”, azaz kis termetű volt), de sokan ilyen indokokkal utasítottak vissza: „sérvéses”, „gyenge”, „ifjú”, de van köztük egy obsitos invalidus is.⁹⁹ Voltak azonban ennél rosszabb arányszámok is. Betegh Gábor főszolgabíró 1812. június 18-án azt jelentette, hogy Torda vármegye alsó kerületében „a mértéknek nagy volta” és a cigányok megszabott 6 %-os arányszáma miatt a kívánt 120 tyróból csak 32-t tudott kiállítani; ez annál feltűnőbb, mert a 32 fegyverviselésre alkalmas katonát 211 ember közül választották ki.¹⁰⁰

⁹⁴ Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár. Teleki-Téka. Kézirattár. Ms. 141/F. 631-633. sz.

⁹⁵ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1809. sz. n.

⁹⁶ Uo. 1810. sz. n.

⁹⁷ Erd. Gub. Praes. 229/1799.

⁹⁸ Uo. 383/1799.

⁹⁹ Erd. Gub. Praes. 15/1814.

¹⁰⁰ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1812. sz. n.

Nagyon beszédes az alábbi, ugyaninnen származó assentálási lista. Torda vármegye alsó kerületében 1813-ban a tyrók visitatiós listáján 311 név szerepel, akik közül alkalmasnak találtak és katonának küldtek 139-et (44,69 %) és elbocsátottak 172-t (55,31 %). Az alkalmatlan többség soraiban sok volt a „sérvéses”, löcsös lábú, gyenge, olyan, akinek „nincs mértéke”, volt 53 éves „vén, golyvás, gyermekes”, 46 éves „vén” házas, négy gyermek apja és táplálója. Több volt az egészen kiskorú: két tyro 14 évesen került a bizottság elé, mindkettő „igen gyenge”, akadt továbbá egy 13 éves „ifjú, igen gyenge sertéspászor”, a legkisebb azonban egyenesen 12 éves volt, akiről megállapították, hogy „ifjú gyermek, nincs mértéke, nem bevenni való.” Társadalmilag nézve a tyrók többsége nincstelen volt: „csellengő”, „tekerő”, „béres”, „napszámos”, „szolgalegény”, „pakulár”, „lőhajtó”, lipitor, pásztor.¹⁰¹

Ugyanazon közigazgatási egységben 1814-ben elfogtak 899 embert. A vizitáció alkalmából bevettek 503-at (55,95 %), különböző okokból elbocsátottak 396-ot (44,05 %). Jellemző, hogy a sorozó bizottság elé küldöttek közül 141 volt 18 éven aluli, s ezúttal is voltak köztük 13-14 évesek. Az elbocsátás fő okát nagyrészt a testi alkalmatlanságban jelölték meg. Elbocsátottak egy 40 éves „musikus cigányt”, mert „nyavalyás és vén”, a 40-50 évesek közül a „vénség” többeket megmentett a katonaságtól, beküldtek viszont egy 49 éves „véneceke” embert, aki obsitos testvérével lakott s két alkalmas fia is volt (talán azért, hogy fiait sor alá kényszerítsék). Máskor elbocsátották a sorozottat, „minthogy két testvére katona” vagy mert gazda, esetleg „sok gyermekeiért”.¹⁰²

A Torda vármegye tisztsége által összeállított „1815-ben 1° rendbéli statuatott tyrók domestica visitatiójának jegyzőkönyve” azt igazolja, hogy az eltelt egy év alatt a vármegyei újonccállomány fizikai állapota romlott. A protocollum ugyanis 335 nevet sorol fel, akik közül mindössze 103-at találtak alkalmasnak (30,75 %), visszautasítottak 232-t (69,55 %). Az elbocsátottak között 86 személy 18 éven aluli legényke volt, 24 viszont 40 éven felüli. A szélsőséges esetek sorában említhetünk hat 15 éves fiút és egy 14 éveset. A legfiatalabb azonban a magyarországi származású 13 éves Sortya Silip volt, aki nem ütötte meg a mértéket s bár „lézengőnek” nyilvánult, elbocsátották. Volt két olyan tyro is, aki meghaladta a 60 évet. Ugyanakkor elfogták Dréve Szimion határőrkatonát is. A vele szembeni törvénytelenesség miatt a tisztség azt határozta, hogy „mint conscriptus katona elbocsáttatik, a szentmártoni bíró 30, az esküdtek pedig 25 vesszővel büntetődtek a parancsoltnak megvetésiért és vele való játszásért.”¹⁰³

Megmaradt Torda vármegye „1815-ben 2-dik rovatbéli tyrok statutiójának jegyzőkönyve” is. A sorozottak testi állapota az előző listához képest további romlást mutat: 331 elfogott közül csak 90-et találtak alkalmasnak (27,19 %), a visszautasítottak aránya soha nem látott méreteket öltött (241 tyro, azaz 72,81 %); 47 tyro 18 éven aluli volt, 16 viszont 40 éven felüli). Szélsőséges esetként említjük a 70 éves (!) Tyiorán Ursz mohácsi lipitort, aki a döntés szerint mint „vén, nem szolgálatra való”, de volt a katonának fogottak közt egy 13 éves fiúcska is.¹⁰⁴

¹⁰¹ Uo. 1813. sz. n.

¹⁰² Uo. 296/1814.

¹⁰³ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 304/1815.

¹⁰⁴ Uo.

A Kolozsváron tyrónak elfogottak általános egészségi állapota sem volt rózsás. Eleinte még elég megfelelő volt az újonccállomány. 1800 húsvét harmadnapján a városban 84 legényt fogtak el tyrónak, akik közül különböző indokokkal felmentettek 9-et s besoroztak 75-öt.¹⁰⁵ 1813-ban az elfogottak száma 255, de ebből már csak 60-at assentáltak.¹⁰⁶ A március 1-re virradóra elfogott 20 fő nagy része mesterlegény és szolga volt, többet tekergőnek minősítettek. Közülük csak 5-öt assentáltak, 3-nak a helyzete függőben maradt, 12-t elbocsátottak. Köztük volt Szalontai György, aki „kicsi és gyermek”, aztán Szabó Károly „vén cigány”, a harmadik meg „sérveses”, a következőnek „szemei hibásak” voltak, sok akadt fogatlan, stb. A május 22-re virradóra katonának fogott 21 tyro közül csak 6-ot találtak alkalmasnak. A többi testileg alkalmatlannak bizonyult. Köztük volt Antal József, akinek „lába nem jó, 16 esztendős katona volt”, több a gyermek, meg öreg is. Végül július 12-re virradóra a beadandó 35 tyro kiállítására érdekében elfogtak 97 embert, akik közül azonban csak 17-et találtak alkalmasnak.

Az 1814. év folyamán Kolozsvár városában összesen 259 férfit fogtak el tyrónak, de csak 94-et assentáltak.¹⁰⁷ A május 27-re virradóra elfogott 25 újonc közül csak 12-t vettek be, 13-at elbocsátottak. Az utóbbiak közt említik Régeni Szabó Jánost, aki „boldogtalan, nyomorék”.

A sorozásra küldött emberállomány alkalmatlansága miatt a gubernátor a főispánoknak küldött rendeletében felháborodottan tiltakozott: „néhány iurisdictionok - úgymond - semmi tekintet nem fordítván a fennálló rendelkezésekre, nem állottak 13 és 14 esztendős gyermekeket és 40 esztendősön feljül lévő, még 50 esztendős embereket is statutióra állítani s ezáltal az hadi szolgálatra alkalmas ifjaknak az elébb állásra alkalmatlanságot szolgáltatni.”¹⁰⁸ Láttuk, hogy az összkép ennél még rosszabb volt, hiszen a vármegyéből még 12 éves gyereket és 70 éves aggastyánt is sor alá küldtek.

Hasonló helyzet alakult ki a Bánságban is. 1808. évi temesvári jelentés szerint az itteni ezredhez 40-50 éves embereket és 14-16 éves gyerekeket is küldtek újoncként. Itt is sok volt a testi fogyatékos, a beteg és az öncsonkító. Sőt, besoroztak egy 60 éves öreg katonát is, aki három évtizedig már ette a császár kenyerét.¹⁰⁹ Sok tekintetben hasonló kép alakult ki a többi magyarországi vármegyékben is. Szatmár vármegyében például az 1805 február-május között megvizsgált 516 újonc közül csak 111 ifjút találtak alkalmasnak és assentáltak, azaz az alkalmasak aránya mindössze 21,51 % volt. Az alkalmatlanok nagy része nem ütötte a mértéket („ohne Mass”), de sok a rossz fogú, gyenge, sérves is. Jellemző módon 29 bevett fiatal 18 éven aluli volt.¹¹⁰

Láthattuk, hogy nem egyszer sokgyermekes családapákat vittek el katonának, nehéz megélhetési gondot okozva az otthonmaradt hozzátartozóknak. A Kolozsváron élő Kovács

¹⁰⁵ Kolozsvár. Prot. Oec. Pol. 348/1800.

¹⁰⁶ Uo. 1813. márc. 1-i és 19-i, ápr. 6-i, máj. 11-i és 22-i, júl. 12-i, aug. 16-i. és szept. 16-i bejegyzések.

¹⁰⁷ Uo. 1814. jan. 25-i és 29-i, febr. 8-i, 9-i, 25-i és 28-i, máj. 18-i. és 27-i, jún. 8-i bejegyzések.

¹⁰⁸ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1813. sz. n. Bánffy György - Teleki Domokosnak. Kolozsvár, 1813. febr. 22.

¹⁰⁹ *I. Georgescu*: i. m. 1032. o.

¹¹⁰ Szatmár vm. Lvt. Milit. Fasc. 79. nr. 68. Az alkalmasak járasonként így oszlanak meg: Krasznaköz 33, Nagybánya 24, Szamosköz 16 és Nyírség 38. A vallások szerinti megoszlás így alakult: református 45, katolikus 7, görög katolikus 37, ortodox 22.

Mihályné például a tanács segítségét kérte három gyermeke eltartásához, mert férjét katonának vitték el. A tanács válasza egyértelmű volt: erre fundus nincsen.¹¹¹ Minden katonafogás éjszakáját követően a kérvények áradata indult meg a hatóságokhoz, melyben a rokonság a besorozott ifjú kiszabadításáért könyörgött. 1800-ban, mikor Kolozsvárt 84 legényt fogtak el, nem kevesebb mint 19 ilyen értelmű kérvény érkezett a tanácshoz. Mindeniket felolvasták, megtárgyalták és azután döntöttek a tyro sorsa felett.¹¹²

Visszaélésnek számított és büntették az újoncfogás dátumának előre hozását. Hasonló eset fordult elő Marosvécsen. Mikor ugyanis az 1812-re kiszabott és június 5-re előirányzott katonafogásra sor kerülhetett volna, a marosvécsi falusbíró „a tyro-fogást a június 3-ik és 4-ik napjai között esett éjszaka elkezdvén - írja Gyárfás József főszolgabíró - június 4-ik napján pedig Szászrégenben héti vásár lévén, a tyro-fogásnak a híre, a vásárban volt emberek által, ezen környéken a terminus előtt, közönségessé lett s arra alkalmas személyek többnyire mind elébb állottak.” A falusbíró „hibás cselekedetért” a szolgabíró megpálcáztatta ugyan, de „a közpéldáért nagyobb büntetést érdemelvén” szükségesnek tartotta, hogy esküje megszegéséért „fiscaliter prosequatassék.” A bíró tudatos vagy akaratlan cselekedetének komoly következményei támadtak: „Ezen első rendbéli tyro-fogás után az ifjak többnyire az erdőbe vonván magukat, s ott öszve csoportozván, annak okáért a közcsend helyreállításáért”, főispáni rendelkezésre a további újoncozást megszüntették s újabb parancsig nem tettek ezirányú lépést. Mindenesetre a marosvécsi falusbíró tévedése nagyban hozzájárult, hogy Torda vármegye felső kerületére kirótt 168 tyro fejében csak 158-at tudtak előállítani, de olyan emberanyagot, amelyből megfelelő csak 19 akadt; „restáltak” tehát 149 újonccal. A kirótt 21 lovász helyett csak 16-ot fogtak, ezen kívül 2 kocsist.¹¹³ Noha láthattuk, hogy az újoncok bevonuláskor jelentős „fogadópenzt” kaptak és az előállítóknak („conductoroknak”) pedig tyrónként 2 forintot adtak, az újoncállomány előállítása az egész időszakban a hatóságok legnagyobb gondja maradt. Az elvesztett háborúk és csaták, az elszenvedett nagy veszteségek és az élet állandó kockáztatása oda vezetett, hogy a katonakötelesek minden eszközt megragadtak a hadi szolgálattól való menekedés érdekében.

*

Más katonai egységek kiállítása. Noha tanulmányunk célja a szerezdek újoncállománya hadba vonultatásának vizsgálata, a katonai összefüggések arra készítetnek, hogy futólag érintsük a határőrség, a vadász zászlóalj és az inszurrekció idevágó kérdéseit is. Elsősorban azért, mivel a határőr ezredeknél a háborúba vonultatás ellen, a vadász zászlóalj és a nemesi inszurrekció esetében pedig már a fegyverfogással és -viseléssel szemben is nehézség, sőt ellenállás mutatkozott.

Tanulmányunk elején említettük már, hogy a határőrséghez tartozó családokról a nagyszébeni Generalcommandónak és határőr ezredeknél pontos kimutatása volt (conscriptio), azért a férfiállomány tagjait „conscriptusoknak” is nevezték. A határőr ezredeket a

¹¹¹ Kolozsvár. Prot. Oec. Pol. 3121/1813.

¹¹² Uo. 366-385/1800.

¹¹³ Torda vm. Lvt. Praesidialia. 1812. sz. n.

császári hadsereg állományában tartották nyilván, mindenkinek megvolt a maga száma a gyalogezredek, illetve lovas ezredek sorában. Az újoncállítás azonban itt nem jelentett gondot, mert az összeírt fiatalok 16. életévük betöltésével határőröknek nyilvánultak és 18. életévük betöltésével ténylegesen szolgálatba is léptek. Itt tehát nem volt sem önkéntes toborzás, sem pedig tyrózás. Ez a rendszer a francia és napóleoni háborúk időszakában is töretlenül fennállott, legfeljebb a kivételezettek képeztek külön gondot. A papi pályára készülőknek, a kollégiumok felső tagozatába és a szemináriumokba iratkozottaknak, az intézmények, püspökségek és főkonzisztóriumok listái alapján a Generalcommandó általában felmentést adott.

A határőrök („szélbeliek”) és a felsőbb hatóságok között vitára akkor került sor, amikor az 1792-ben kezdődött francia háborúban a határőr egységeket is a harcterre irányították. A határőr katonák ugyanis következetesen ahhoz az elvhez ragaszkodtak, hogy az ő feladatuk az erdélyi országhatár védelmére, ellenőrzésére korlátozódik, külső országokkal szembeni hadműveletekre nem vehetők igénybe. A másik ütközési pont az volt, hogy amennyiben határőrként szolgálják az országot, joguk van az adómentességhez, annál inkább, mert egy részük (pl. a székelyek többsége) szabad státusával nemesi rangúnak számított. A Hunyad vármegyei határőrök egy része egytelkes nemes volt, vagy armalista s ezek társadalmi-politikai rangjukkal összeegyeztethetetlennek tartották, hogy határőrökként a harcterre indítsák őket, úgy érezték, hogy a nemesi inszurrekció soraiban van a helyük. A katonáskodást (véradót) és pénzbeli adófizetést a székely és Hunyad megyei határőrök kettős tehernek érezték és ez ellen a helyzet ellen jogosan tiltakoztak.

A határőrök és kormányzat közötti vitában a nemesi reformországgyűlések ellenzéki vezetői az 1790-es évek elején a határőrök mellé álltak, de fellépésük nem vezetett eredményre. Anélkül, hogy a bonyolult kérdés tárgyalásába belemennénk, csak néhány összefüggésére utalunk. A hadra kelés a legkevesebb gondot a naszódi 2. román határőr gyalogezrednél okozta, mert állományának döntő többsége jobbágysorból került a katonai szervezetbe s számára a határőrség emelkedést, fejlődést hozott. A többi erdélyi határőrvidéken a háborús időszak feszültséghez vezetett. Donáth József, Fogaras-vidék főkapitánya 1794-ben azt jelentette a gubernátornak: „Mi a limitaneusokat illeti, ezek most esztendeje, midőn legelőbbször a francia ellen ki kellett menniek, s azután két versben is engemet megtanáltak, kérdezvén, hogy ők, mint nemes emberek tartoznának-é a franciák ellen masérozni? Sok beszédeim után, minekutána Őfelségének azon parancsolatját, melyet Méltóságos K. Gubernium nékem 1792-ben oly parancsolattal küldött volt, hogy generalis Horváth úrral nékiek publikáljam, újra megmagyaráztam volna, ők is ezen megnyugodtak, és amint látszatott örömet a franciák ellen kimentenek.”¹¹⁴

A „szélbeliek” a kormányzatnak az igazi gondot a 2. székely határőr ezred és az 1. román határőr ezred Hunyad megyei körletében okozták. Nem sokkal azután, hogy kitört a háború Ausztria és Franciaország között, 1792 júliusában egész sor háromszéki falu, összesen 1445 „szélbeli” katona tiltakozott a gubernátornál a határőrség külszági igénybevétele ellen, de külön kérvényt küldött Bánffy György főkormányzóhoz Kézdivásárhely is. Ahogyan az albisiek nyilatkoztak: olyanok, „akik a székely szélybeli katonaságot nem kívánják viselni.” A valóságban azonban többről volt szó, nem csak azok

¹¹⁴ Erd. Gub. Praes. Bánffy György iktatatlan iratok. 2. cs.

akarták a határőrséget letenni, „kiknek nevek az ide rekesztett levelekre írva vagynak”, hanem „több fegyvert viselő igaz székely katonákkal egyetemben” intézték beadványukat a gubernátorhoz. Az aláírási ívek csak alátámasztották a beadványt, melyben úgy fogalmaztak, hogy nem csak igazságuk mellett szólalnak fel a kapcsolatos diétai határozatra utalva, mely nekik adott igazat, hanem a határőrség igénybe vételének törvénytelen módja ellen tiltakoznak. A kérvény kicsengése: „jól tudjuk s meg is adjuk mi azt, hogy eleink is tartoztak s mi is tartozunk hazánk oltalmáért fegyverrel szolgálni s attól el sem is kívánjuk magunkat vonni, egyedül a nehéz, hogy nem törvényes, hanem erőszakos és utolsó elnyomattatásunkig elszenvedhetetlen nehéz mostani sorsunk.” A kérvényezőök beadványukban a fegyverviselést a „székely szabadsággal” kívánták összekapcsolni.¹¹⁵

Az ugyancsak határőr szervezetbe kényszerített, sőt a 2. székely határőr ezred központjául szolgáló Kézdivásárhely 1792. július 1-én kelt kérvényében „a további fegyverviselésnek nagy terhe alól lehető szabadulását” kérve először az erőszakra hivatkozik, arra, hogy 1764-ben „az akkori körülmények és akkor előttek volt Madéfalvi megsírhatatlan példára nézve félelemből a fegyvert felvették volt”. Az erőszak alkalmazása és a rájuk kényszerített fegyverviselés ugyanakkor ellenkezik a város privilégiumaival is.¹¹⁶

A háromszéki falvak és a kézdivásárhelyiek panaszát az időközben „hátszegvidéki szélybéli nemes katonák” beérkezett kérvényével együtt a gubernátor elnöklete alatt összeült mixta commissio 1792. július 26-án Kolozsváron tárgyalta meg. A panaszok egyenkénti számba vétele és értékelése után hozott határozat a régi székely szabadságot és honvédelmi kötelezettséget, valamint a nemesi szabadságot szembe helyezte a modern katonai szervezet igényeivel, amely a határőrség létesítésekor előtérbe került és az akkori háborús korszakban is időszerűnek bizonyult. Azért az uralkodói jogkörre és diétai határozatokra hivatkozva a határőrségben végzendő katonai szolgálat további vállalására hívta fel a kérvényezőket.¹¹⁷ Noha a későbbiekben is sok volt a vita a határőrök szolgálata és adóelengedése körül, végül az adott katonai szervezet egységei végig ott voltak a háború csataterein.

A Habsburg Birodalom katonai gépezetének a székelyek hadi szolgálatánál is több gondot okozott az I. román határőr ezredbe sorolt Hunyad vármegyei nemesek ügye. A gondokat már a hátszegiek említett kérése is jelezte, de a következő években a hunyadi határőrök ezredüket elhagyták, feletteseiknek az engedelmességet, sőt a háborús részvételt is megtagadták. Ügyük oly méreteket öltött, hogy a Gubernium és a katonai hatóságok évekig tehetetlennek bizonyultak a hunyadiak ellenállásával szemben. Végül kemény katonai fellépéssel, az engedelmességet megtagadókat házájuk lerombolásával sikerült a lázadás-számba menő fellépést megtörni.¹¹⁸

¹¹⁵ Erd. Gub. Praes. 246/1792.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ Uo. A háromszéki határőrök kérvényének tárgyalása kapcsán a mixta commissio protocolluma felsorolja, hogy melyik falu hány aláírással szerepel: Cófalva 26, Bikfalva 82, Barátos 33, Szentkatolna 9, Hatolyka 30, Páva 21, Körös 49, Zabola 41, Gelence 41, Páké 45, Haraly 20, Kovászna 145, Zágon 95, Fotos 15, Gidófalva 54, Réty 4, Kilyén 23, Málnás 5, Martonos 21, Nagyborosnyó 38, Árkos 31, Angyalos 12, Magyaros 62, Bodola 31, Szotyor 4, Kisborosnyó 11, Bita 9, Szocsva 14, Zalán 35, Feldoboly 69, Dálnok 54, Maksa 58, Lisznyó 54, Albis 93, Egerpatak 81. A székely szabadságok és háborús részvétel ügye időszakunk egyik izgalmas kérdése, bővebb tanulmányozásra és bemutatásra volna érdemes.

¹¹⁸ A kérdésre már *Trócsányi Zsolt* is utalt (Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Budapest, 1973. 170. o.), de az Erdélyi Gubernium elnökségi iratainak időszakunkra vonatkozó anyagában is számos ügyirat foglalkozik

A napóleoni háborúk legválságosabb szakaszában, 1809-ben merült fel és indult meg az úgynevezett vadász zászlóaljok szervezésének gondolata. Az eredetileg önkéntes alapon létrehozandó egységek sorában lettek volna magyar és szász egységek, sőt külön román lovas ezred felállításának a gondolata is felvetődött. A vadász egységek létrejötte részben összefolyik az inszurrekcióval, azért sorsát nem könnyű nyomon követni. Szervezése megindult, bizonyos eredmények mutatkoztak is, harcra állításuk azonban nem történt meg. Az eredmények sorában említhetjük, hogy 1809 nyarán Udvarhelyen 28 ifjúból 20-at assentáltak is, a háromszékiek pedig 25 legényt küldtek a vadász zászlóaljba.¹¹⁹ A szervezés a szokásos nehézkességgel még 1814-ben is folytatódott, amikor is Marosvásárhelyt 14 legényt vettek be a zászlóaljba.¹²⁰ Másutt az eredmény még csekélyebb volt. Jellemző példaként említhetjük Kolozsvár esetét, amely - mikor a nagyszebeni Generalcommando a 2.vadász zászlóalj kiegészítését sürgette a Guberniumnál - mindössze 3 lovast tudott a zászlóaljba bevonultatni.¹²¹ De ez is több volt a semminél, ha tekintetbe vesszük a vármegyék többségéből érkezett minimális jelentkezést és a Fogaras-vidék által kezdetben még reménységet, de később reménytelenséget tápláló jelzéseket.¹²² A szászoknál a helyzet valamivel jobb volt. Besztercén például 1809 nyarán 40 önkéntes jelentkezett a vadász zászlóaljba.¹²³ A zászlóaljok helyzetének általában szomorú képét azonban mi sem jelzi jobban, mint hogy a kezdeti önkéntességi elvvel ellentétben, később már ide is kényszerrel vitték a katonákat. Mikor 1814-ben a magyar vadász zászlóalj sorozó bizottsága jelentést tett a végzett munkáról, kiderült, hogy 1813 végétől 1814 januárjáig összesen 369 embert assentáltak, azok egy része azonban nem az önkéntesek sorából került ki.¹²⁴ Az ide kapcsolt mellékletek világosan meg is mondják, hogy „a Magyar vadász seregbe önkéntesen beállottak, rész szerint pediglen a concernens iurisdictionok által erőszakosan hozattattak”-ról van szó.

A francia és napóleoni háborús hadkiegészítésnek sajátos formája volt Magyarországon és Erdélyben a nemesi inszurrekció. A belső feszültség, a parasztmozgalmaktól való félelem miatt többször felmerült a nemesi felkelés meghirdetése, sőt egyes vármegyékben (Hunyad, Zaránd, stb.) történtek is lépések összehívására. A Gubernium azonban az inszurrekciós előkészületeket minden esetben leállította. Valójában országos méretű nemesi inszurrekcióra Erdélyben 1809-ben került sor, mikor Napóleon seregei Ausztria ellen vonultak fel. A nemesi felkeléshez Bécsben nagy reményeket fűztek, egy tanácsos 100 000-re tette a nemesi „védképes férfiak” számát Erdélyben.¹²⁵ Az inszurrekció kiinduló pontját az uralkodó 1809. március 23-án Teleki Sámuelhez intézett Handbilletje képezte, amely az

a hu-nyadi határőrök ellenállásának az ügyével. A kérdés - mint a korabeli Erdély egyik tipikus jelensége - külön tanulmány tárgya lehet.

¹¹⁹ Erd. Gub. Praes. 643., 749/1812.

¹²⁰ Uo. 114/1814.

¹²¹ Uo. 704., 721/1809.

¹²² Uo. 471., 698/1809.

¹²³ Uo. 365/1809.

¹²⁴ Uo. 116/1814.

¹²⁵ *Jakab Elek: Az erdélyi 1809-ki insurrectio története. Hadtörténelmi Közlemények, 1889. 58-63. o.*

erdélyi országgyűlés összehívását rendelte el, annak fő feladatául pedig az insurrekció megszervezését jelölte meg.¹²⁶

Anélkül, hogy a részletekbe belemennénk, csak egy, az emberállomány kiállításával kapcsolatos kérdést érintünk. Az anyagi oldalról, a fegyverzet, felszerelés előteremtéséről nem beszélve, a szervezés során kiderült, hogy a régóta nem alkalmazott fegyveres testület katonáinak, a nemeseknek hadrendbe állítása rengeteg problémát vetett fel, sok vitára adott okot, számos kivételezés történt, nem csak a felszerelés, hanem a fegyelem is sok kívánni valót hagyott maga után. A legfőbb gond talán mégis az volt, hogy a nemességből hiányzott a hozzáállás, a lelkesedés, ami nélkül az intézmény hadi célokra alkalmazása reménytelen vállalkozás volt. Noha a felkelésben a 18-50 év közötti nemesség férfitagjainak kellett volna, részt venniük, Bethlen Elek hadsegéd jelentése szerint a nagy késéssel, sok ügyel-bajjal, az egységek állandó apadása után összegyülekezett erdélyi insurrekcionális sereg létszáma 1809. október 30-án 6 795 fő volt, s e létszámból is 2 000 fő a szász székekből származott.¹²⁷ A szám nem csak a kezdetben becsült 100 000-től maradt el, hanem annak a 70 000-nek is csupán egy tizede volt, amire a Gubernium gondolt. A végső fokon csődöt jelző csekély létszám oka az volt, hogy a felkelésre kötelezettek java része be sem vonult, különböző okokból eltávozott, vagy egyszerűen elhagyta a nemesi egységek zászlóit. Kiderült tehát, hogy nemcsak a császári hadsereg seregredeibe bevonulni kötelezettekkel voltak nagy gondok, hanem a határőrség sorában szintén mutatkoztak az ellenállás jelei, sőt a nemesség jelentős csoportjai is tartózkodtak a fegyverviseléstől.

A katonáskodással szembeni ellenállás egésze és részletei, annak társadalmi, anyagi, politikai és erkölcsi vonatkozásai olyan összetett kérdéscsoportot vetnek fel, amelynek a vizsgálata mindenképpen külön tanulmányt érdemel.

¹²⁶ Erd. Kanc. Eln. Fasc. D. nr. 44., 45.

¹²⁷ *Bethlen Elek* naplójegyzetei az 1809-i erdélyi nemesi insurrekcióról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1928. 221. o.